

Wageningen Social & Economic Research | Paper

Subsidieregelingen voor wolfwerende maatregelen in Nederland en enkele EU-landen

Virág Szijjártó, Nico Polman

Juni 2025

Inhoud

Samenvatting.....	2	3. Wolfenbeleid oment wolfwerende maatregelen in EU-landen en gebruik van EU-fondsen.....	19
1. Inleiding.....	4	3.1 LIFE-programma Natuur en Biodiversiteit.....	20
1.1 Wolfwerende maatregelen in Nederland	4	3.2 Wolfwerende maatregelen onder het	
1.2 Onderzoeksvraag.....	4	Gemeenschappelijk Landbouwbeleid.....	21
1.3 Aanpak	4	3.3 Casus België (Vlaanderen)	22
2. Huidige subsidieregelingen wolfwerende maatregelen in Nederland	5	3.4 Casus Duitsland	23
2.1 Aantal wolven en wolvenaanvallen per		3.5 Vergelijking subsidies in Nederland, België en	
provincie	6	Duitsland	24
2.2 Subsidies per provincie.....	7	4. Conclusie	25
2.3 Gebruik van de regeling.....	11	Referenties.....	26
2.4 Gebruik van EU-fondsen ter financiering van		Bijlage 1 Vragenlijst voor de provincies	27
de Nederlandse provinciale subsidieregelingen		Bijlage 2 Duitsland - Gesubsidieerde	
voor wolfwerende maatregelen	15	beschermingsmaatregelen (2023)	29
2.5 Toekomstplannen	17		
2.6 Provincies zonder subsidieregeling	17		

Dit rapport inventariseert het Nederlandse subsidiebeleid ter bescherming van gehouden dieren (commercieel en particulier) tegen de wolf en onderzoekt het gebruik van EU-fondsen in andere landen. Het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) wil hierdoor inzicht krijgen om Nederlandse regelingen te verbeteren en meer financiële middelen vrij te maken. Begin 2025 bieden acht provincies subsidies voor wolfwerende afrastering, met variaties in beschermde diersoorten (bijvoorbeeld schapen, geiten, runderen et cetera) en doelgroepen voor wat betreft veehouders. De vereisten voor het verkrijgen van subsidie variëren per provincie, inclusief een randvoorwaarde, zoals advies van een wolvenconsulent. De subsidieplafonds en maximumbedragen per aanvrager variëren ook, vaak met een maximum van € 20.000 (in december 2024 verhoogd naar € 50.000). De budgetten zijn in meerdere provincies verhoogd vanwege de grote belangstelling, waarbij de bekendheid van de regeling en een toename van wolvenaanvallen werden genoemd als redenen voor de grote belangstelling. Provincies maken beperkt gebruik van EU-fondsen voor wolfwerende maatregelen.

Samenvatting

S.1 Inventarisatie wolfwerende maatregelen

Deze rapportage geeft een inventarisatie van de toegankelijkheid van het Nederlandse subsidiebeleid ter bescherming van commercieel en hobbymatig gehouden dieren tegen aanvallen van wolven en een beschrijving van het gebruik van EU-fondsen in andere EU-landen. Het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) heeft Wageningen University & Research (WUR) gevraagd (1) inzicht te geven in de huidige regelingen in Nederland met betrekking tot beschermingsmaatregelen tegen wolven, de voorwaarden van de regelingen en de benutting van beschikbare budgetten in het huidige jaar en voorgaande jaren (als er data beschikbaar zijn) en (2) inzicht te geven in hoeverre andere landen wolvenbeleid hebben waarbinnen ze beschermingsmaatregelen subsidiëren en of ze hiervoor nationale en EU-fondsen gebruiken.

S.2 Wolfwerende maatregelen: diversiteit per provincie

Begin 2025 hebben acht van de twaalf provincies (met de meeste geregistreerde wolvenactiviteit) die subsidies beschikbaar voor wolfwerende maatregelen: Drenthe, Fryslân, Gelderland, Limburg, Noord-Brabant, Overijssel, Utrecht en Zeeland. De overige vier provincies (Flevoland, Groningen, Noord- en Zuid-Holland) hebben geen subsidieregeling, hoewel er noodsets van wolvenwerende afrasteringen beschikbaar zijn voor veehouders. In totaal is er in Nederland jaarlijks ongeveer € 3 miljoen beschikbaar voor wolfwerende maatregelen.

Subsidiabel zijn voornamelijk de aanschaf van vaste of verplaatsbare wolfwerende afrastering en/of automatische oprolsystemen. Een uitzondering is Overijssel die ook nachtkralen, mobiele/vaste schaapskooien en kuddebeschermingshonden subsidieert. De diersoorten waarvoor subsidie kan worden

aangevraagd variëren per provincie, maar omvatten over het algemeen schapen, geiten, runderen, paarden en alpaca's. De doelgroepen zijn (hobby)dierhouders, bedrijfsmatige veehouders en/of terreinbeherende organisaties.

In alle provincies moet het gebruikte materiaal voor afrastering voldoen aan de Faunaschade PreventieKit (zie Wolven – Maatregelen vanaf november 2024 - BIJ12). In meerdere provincies is een advies van een wolvenconsulent over de plaatsing van een afrastering vereist (bijvoorbeeld Drenthe). In drie van de twaalf provincies zijn alleen toekomstige kosten subsidiabel. De andere provincies met een regeling (Utrecht, Gelderland, Fryslân, Noord-Brabant en Limburg) vergoeden ook kosten die in het verleden zijn gemaakt.

Het subsidieplafond varieert per provincie, wordt in sommige provincies jaarlijks vastgesteld door de provincie en in andere voor de hele doorlooptijd van de subsidie. Het subsidieplafond voor 2025 voor wolfwerende maatregelen lag tussen de € 95.000 en € 440.000 met een hiervoor jaarlijks vastgesteld totaalbudget. Het subsidieplafond is in meerdere provincies verhoogd vanwege de groeiende belangstelling. Gelderland had bijvoorbeeld initieel een plafond van € 1 miljoen per jaar vastgesteld, maar heeft vanwege de hoge belangstelling vanuit veehouders de totale subsidie, die tot 2027 loopt, nu al beschikbaar gesteld (in totaal € 3,2 miljoen). Limburg verhoogde het plafond in 2022 en 2023 en Fryslân en Drenthe hebben hun budgetten ook aanzienlijk uitgebreid om aan de toenemende vraag te voldoen. Dit kan worden verklaard door een grotere bekendheid van de regeling (Fryslân) en het stijgend aantal wolvenaanvallen (Fryslân, Gelderland).

Het maximum bedrag per aanvrager is veelal € 20.000. De grens van € 20.000, die door de provincies gehanteerd wordt, komt door de de-minimisverordening die het maximale subsidiebedrag per aanvrager beperkt. De de-minimisverordening stelde tot 2024 een maximum van € 20.000 per drie jaar aan agrarische ondernemingen. In december 2024 besloot de Europese Commissie dit plafond te verhogen naar € 50.000, wat in de toekomst meer ruimte kan bieden aan aanvragers.

In een aantal provincies zijn de subsidieregelingen verbeterd en vereenvoudigd. Zo stapte Gelderland over op een bredere, versimpelde regeling en paste Fryslân, na beperkt gebruik, de regeling aan (de doelgroep werd uitgebreid en de administratieve taken werden verlicht), wat resulteerde in een aanzienlijke toename van het aantal aanvragen. Diverse provincies hebben pilots, onderzoeken en praktijkproeven gefinancierd met provinciale middelen, waaronder Gelderland en Fryslân (bijvoorbeeld kuddebeschermingshonden (KBH's) en conditionerende rasters).

Buiten Nederland wordt gebruik gemaakt van LIFE-subsidies (L'Instrument Financier pour l'Environnement) en het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Het gebruik van het LIFE-programma kent een lange historie. Het LIFE-programma financiert natuurbeschermingsprojecten en draagt daarmee bij aan het halen van de doelen van de biodiversiteitsstrategie van de EU voor 2030, die onderdeel is van de EU Green Deal.

Een beperkt aantal provincies maakt op dit moment gebruik van EU-fondsen of hebben gebruik daarvan

overwogen. Zo heeft Gelderland de deelname aan een LIFE-project verkend, maar zag hiervan af vanwege de benodigde inzet en cofinanciering. De provincie Utrecht is momenteel een LIFE-project aanvraag aan het voorbereiden, in samenwerking met het Wereld Natuur Fonds (WNF). Wel staan in Flevoland, Noord-Holland, Utrecht en Zeeland 'Voorzieningen voor het beschermen van vee tegen wolven' op de investeringslijst voor 'Productieve investeringen groen-blauw en dierenwelzijn', wat onderdeel is van het GLB.

In tien EU-landen worden wolfwerende maatregelen gefinancierd binnen het GLB, gericht op interventies tegen grote carnivoren en interventies specifiek tegen de wolf. Er worden afrasteringen, KBH's en schuilplaatsen voor de nacht gefinancierd.

De subsidies in België vallen onder de EU-categorie subsidies voor 'niet-productieve investeringen'. Met niet-productieve investeringen wordt bedoeld dat er geen winst gemaakt mag worden door deze subsidies. De voorbeeldlanden Duitsland en België laten de diversiteit van toepassing van EU-fondsen zien en daarmee ook de mogelijkheden van EU-fondsengebruik voor Nederland.

S.3 Methodologie

Het onderzoek is uitgevoerd aan de hand van literatuurstudie en een vragenlijst die in april en mei 2025 is uitgezet onder deskundigen van provincies. De informatie over het wolvenbeleid in België en Duitsland is via desk research opgehaald en relevantie publieke regelingen zijn geraadpleegd.

1. Inleiding

1.1 Wolfwerende maatregelen in Nederland

Sinds 2015 komen wolven weer voor in Nederland, na een afwezigheid van zo'n 150 jaar. Vanaf 2016 neemt het aantal wolven gestaag toe en daardoor ook het aantal aanvallen van wolven op vee. De provincies hebben in het Interprovinciaal Wolvenplan wolfwerende maatregelen vastgelegd, zoals tijdelijke of blijvende afrasteringen. Dit zijn maatregelen die veehouders kunnen treffen om hun dieren te beschermen tegen aanvallen van wolven. Ondanks subsidies voor wolfwerende maatregelen en het implementeren van maatregelen, komen dodelijke wolvenaantallen op gehouden dieren nog steeds voor.

Volgens het Besluit 'houders van dieren' (Bhvd) zijn veehouders verplicht om een dier, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, zo nodig bescherming te bieden tegen roofdieren (art. 1.6, 3e lid Bhvd). Deze wetgeving komt voort uit de EU-richtlijn 98/58/EG inzake de bescherming van voor landbouwdoeleinden gehouden dieren. De implementatie van deze wet is neergelegd in faunabeheerplannen (FBE's) van provincies. Dierhouders zijn zelf aangewezen om invulling te geven aan bescherming tegen wilde dieren en provincies hebben subsidies beschikbaar gesteld om de impact op bedrijfsvoering of hobbydierhouders te verzachten.

Door het ministerie van LNV en de Nederlandse provincies wordt nog nauwelijks gebruik gemaakt van Europese fondsen ter financiering van deze subsidies. Andere EU-landen maken wel gebruik van EU-fondsen voor het financieren van beschermingsmaatregelen tegen de wolf.

In dit onderzoek wordt er inzicht gegeven in beschikbare subsidies voor veehouders, het gebruik van de subsidies en belemmerende factoren voor het gebruik hiervan. Ook is er gekeken of EU-financiering mogelijk is en hoe andere landen invulling geven aan wolfwerende maatregelen of subsidiering van deze maatregelen door veehouders.

1.2 Onderzoeksvraag

Het ministerie van LNV wil (1) inzicht krijgen in de huidige regelingen in Nederland voor beschermingsmaatregelen tegen wolven, de voorwaarden en benutte budgetten in het huidige jaar en voorgaande jaren (indien data beschikbaar zijn) en (2) inzicht krijgen in hoeverre andere landen wolvenbeleid hebben,

beschermingsmaatregelen subsidiëren en of en hoe ze hiervoor nationale en EU-fondsen gebruiken.

De hoofdvragen van het project zijn:

1. Hoe zijn de huidige subsidieregelingen voor het nemen van wolfwerende maatregelen vormgegeven en in hoeverre wordt er gebruik van gemaakt in Nederland?
2. In hoeverre hebben andere EU-landen subsidies voor wolfwerende maatregelen en op welke manier maken ze gebruik van EU-fondsen in het kader van bescherming van gehouden dieren tegen de wolf?

De doelgroepen van het onderzoek zijn het ministerie van LNV, de provincies, de agrarische sector en hobbydierhouders.

1.3 Aanpak

Het onderzoek is systematisch uitgevoerd in drie opeenvolgende fasen. De eerste fase richtte zich op het opstellen van een verkennend overzicht van beschikbare provinciale en Europese data. We begonnen met een deskstudie en namen vervolgens contact op met het ministerie van LNV, BIJ12 en relevante organisaties in andere landen. Dit is gedaan om inzicht te krijgen in openbare informatie en te bepalen welke aanvullende data bij provinciale of nationale overheden verzameld moesten worden. Deze verkenning was essentieel voor het afbakenen van de dataverzameling in de volgende fase.

In de tweede fase hebben we de dataverzameling concreet gemaakt door een gestandaardiseerde vragenlijst te ontwikkelen (zie de uitgewerkte vragenlijst in bijlage 1). Hiermee is relevante informatie bij de provincies opgehaald. De verkregen dataset is vervolgens gestructureerd en geanalyseerd om patronen en inzichten te identificeren. Informatie over de buurlanden is verzameld via een deskstudie. Alle verzamelde data en inzichten zijn verwerkt in een eindrapport, waarin de belangrijkste bevindingen en conclusies zijn opgenomen.

De rapportage start in hoofdstuk 2 met een inventarisatie van de huidige subsidieregeling wolfwerende maatregelen in Nederland. Vervolgens gaan we in hoofdstuk 3 in op het beleid omtrent wolfwerende maatregelen in EU-landen en in welke mate gebruik wordt gemaakt van EU-fondsen in die landen. We sluiten af met conclusies in hoofdstuk 4.

2. Huidige subsidieregelingen wolfwerende maatregelen in Nederland

In Nederland worden richtlijnen en het wolvenbeleid op nationaal en provinciaal niveau vastgesteld. Om een overzicht te geven hoe dit in zijn werk gaat, volgt er een kort overzicht van de belangrijkste relevante documenten, partijen en samenwerkingen.

De rijksoverheid is verantwoordelijk voor het opstellen van het **nationale natuurbeleid**. Voor de invulling en uitvoering van het natuurbeleid binnen de provincies zijn de provincies zelf verantwoordelijk (Rijksoverheid n.a.). Wolvenbeleid valt binnen het natuurbeleid, waaruit volgt dat de subsidies voor wolfwerende maatregelen provinciaal zijn ingeregeld.

De Nederlandse provincies hebben samen binnen het Interprovinciaal Overleg (IPO) een **Landelijk Wolvenplan** opgesteld. Dit plan bevat algemene richtlijnen voor de omgang met de aanwezigheid van wolven in Nederland. Elke provincie gebruikt dit plan als basis voor het ontwikkelen van haar eigen beleid, afgestemd op de lokale situatie. De meest recente versie van het Wolvenplan verscheen in 2025 en vervangt het plan uit 2019, dat in 2023 werd aangevuld met een addendum. In het nieuwe plan is opgenomen dat het in de toekomst mogelijk verplicht wordt om een goedgekeurd wolfwerende afrastering te hebben om in

aanmerking te komen voor een financiële tegemoetkoming bij schade door wolven.

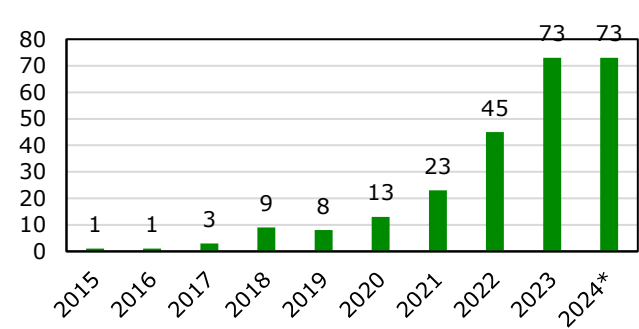
Daarnaast is er een samenwerkingsverband tussen het rijk en de provincies, genaamd de **Landelijke Aanpak Wolven (LAW)**. Deze aanpak bevat afspraken over preventieve maatregelen, kennisdeling en internationale samenwerking. De uitgangspunten van de LAW zijn meegenomen in het Wolvenplan 2025, maar over de financiering van de maatregelen moeten nog verdere afspraken worden gemaakt (Interprovinciaal Overleg, 2025).

De BIJ12 **Faunaschade PreventieKit** bevat praktische richtlijnen voor veehouders die hun dieren willen beschermen tegen schade door wolven. In deze handleiding staat uitgelegd welke preventieve maatregelen genomen kunnen worden en aan welke eisen een wolfwerende afrastering moet voldoen. De kit werd in november 2024 geactualiseerd en het is in alle provincies verplicht aan de richtlijn te voldoen om in aanmerking te komen voor subsidies voor wolfwerende maatregelen (BIJ12, n.a.).

BIJ12 coördineert namens de provincies de monitoring van de wolf in Nederland en is verantwoordelijk voor de afhandeling van wolvenschademeldingen op vee.

2.1 Aantal wolven en wolvenaanvallen per provincie

Het aantal wolven in Nederland blijft sinds 2020 sterk toenemen (zie Figuur 1), wat aanleiding geeft om de wolfwerende maatregelen verder te ontwikkelen. Het totaal aantal wolven dat in Nederland voorkomt is hoger dan weergegeven in Figuur 1 omdat niet elk wolfenindividu een DNA-test ondergaat.

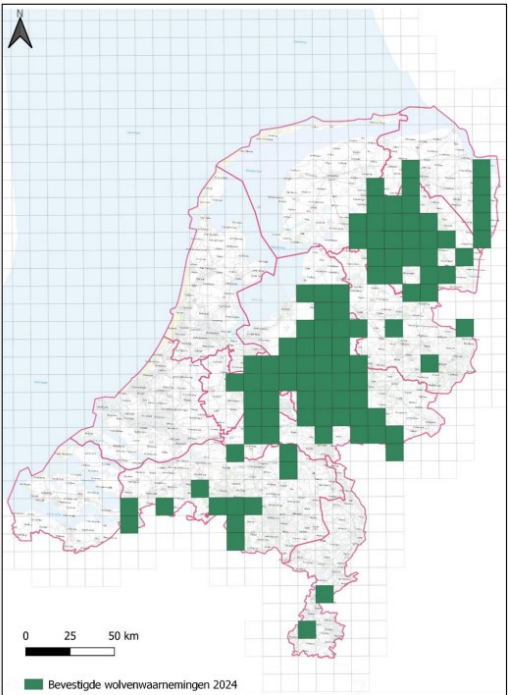

Figuur 1 Aantal geïdentificeerde wolfenindividuen via DNA in Nederland tussen 2015 en 2024

Bron: BIJ12, 2025.

*Van 2024 zijn nog niet alle verzamelde DNA-monsters geanalyseerd, daarom is het aantal voor 2024 mogelijk nog incompleet.

Hoe de wolven zich in 2024 verspreidden over de provincies is te zien in Figuur 2. De groene markering geeft bevestigde waarnemingen weer, van zowel gevestigde als zwervende wolven.

Figuur 2 Verspreiding van bevestigde wolvenwaarnemingen door het land in 2024
Bron: BIJ12, 2025.

Samen met de aantallen van de wolven neemt ook de aangebrachte wolvenschade op vee toe. De meest getroffen landbouwhuisdieren zijn verreweg schapen, maar runderen, pony's, damherten en geiten zijn ook getroffen in Nederland tussen 2014 en 2023 (BIJ12, 2025). Hoe de meldingen van wolvenschade zijn verdeeld over de provincies en de ontwikkeling daarvan door de tijd heen is te zien in Figuur 3.

Provincie	2014-2015	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-2023	Totaal
Drenthe	2	10	7	22	7	45	121	214
Flevoland	-	-	1	-	-	1	2	4
Fryslân	-	1	5	4	1	33	35	79
Gelderland	-	1	1	10	9	22	51	94
Groningen	2	1	2	1	1	4	5	16
Limburg	-	3	-	4	8	14	20	49
Noord-Brabant	-	1	-	7	51	75	32	166
Overijssel	-	14	12	-	4	12	36	78
Utrecht	-	1	-	-	-	1	1	3
Zeeland	-	-	-	-	-	6	-	6
Totaal	4	32	28	48	81	213	303	709

Figuur 3 Aantal meldingen van bevestigde wolvenschade per wolvenjaar per provincie

Bron: Interprovinciaal Overleg, 2025.

2.2 Subsidies per provincie

De provincies hebben een eigen beleid rondom subsidiering van wolfwerende maatregelen. Het opstellen hiervan behoort tot hun provinciale taak, onder het faunabeheerplan. Hierin hebben ze de vrijheid om de grenzen van de subsidiegebieden, de beschermde diersoorten, het subsidieplafond en de termijnen vast te stellen. Binnen dit onderzoek zijn alle provincies bevraagd een overzicht te geven over de voorwaarden voor de huidige subsidies en plannen rondom aanpassingen in de toekomst. In 2025 hebben acht van de twaalf provincies subsidies beschikbaar gesteld voor wolfwerende maatregelen. In de overige vier provincies (Flevoland, Groningen en Noord- en Zuid-Holland) is er op dit moment geen subsidie beschikbaar, wel een aantal noodsets aan afrasteringen. Deze vier provincies worden na het subsidieoverzicht apart behandeld.

2.2.1 Gedeelde elementen van de subsidieregelingen

Wat wordt er gesubsidieerd

In alle acht provincies worden er subsidies gegeven voor vaste en verplaatsbare wolfwerende afrasteringen, inclusief het automatische oprolsysteem. Of de subsidie voor de kosten van de aanschaf of plaatsing van een nieuwe afrastering is of aanpassing van een bestaande afrastering, verschilt per provincie. In Drenthe, Overijssel en Zeeland worden alleen afrasteringen vergoed die nieuw worden aangeschaft, terwijl in de rest van de provincies de subsidie ook aangevraagd kan worden voor afrasteringen die in het verleden al aangeschaft waren. Hierbij hanteren Gelderland en Limburg geen tijdslimiet; de andere provincies wel. In enige provincies wordt vermeld dat er subsidie aangevraagd kan worden voor de 'plaatsing' van de afrastering. Ook in deze gevallen worden de arbeidskosten van de plaatsing niet expliciet vergoed, maar wordt er een vergoeding per meter raster gegeven.

Advies van wolvenconsulent

In voorgaande jaren is geconstateerd dat de plaatsing van afrasteringen niet altijd volledig correct verliep, wat leidde tot afrasteringen die niet helemaal voldeden aan de normen en daardoor minder effectief werkten tegen wolvenaanvallen. Omdat onjuist geplaatste afrasteringen wolvenaanvallen niet voorkomen, nemen sommige provincies ook advies van een wolvenconsulent op in de regeling om de effectiviteit te vergroten. De wolvenconsulent geeft vooraf advies over het materiaal, de plaatsing en het onderhoud van de afrastering. In

Drenthe en Utrecht is het opvragen van advies verplicht om in aanmerking te komen voor de subsidie, in Gelderland en Fryslân is het mogelijk om advies te vragen. Het advies is in alle gevallen gratis voor de aanvrager, op kosten van de provincie.

Doelgroep

De doelgroep die in aanmerking komt voor subsidies is op verschillende manieren gedefinieerd, bijvoorbeeld als 'hoefdierhouders' in Utrecht, 'landbouwhuisdierhouders' in Zeeland en Noord-Brabant en 'dierhouders' in Fryslân en Limburg. Zakelijke en particuliere dierhouders komen beiden in alle provincies in aanmerking en in Gelderland en Limburg vallen (pension)stalhouders ook binnen de doelgroep. In Noord-Brabant en Overijssel komen terreinbeherende organisaties, die begrazing inzetten, ook in aanmerking, terwijl deze in Utrecht expliciet zijn uitgesloten. In de andere provincies worden ze niet vermeld. In de meeste provincies moet de aanvrager gevestigd zijn in de desbetreffende provincie. Uitzonderingen zijn Utrecht waar het perceel, waarop de hoefdieren zich bevinden, in de provincie moet liggen. In Limburg is de voorwaarde dat aantoonbaar moet zijn dat de plaatsing van de afrastering ten goede komt aan de provincie Limburg en in Noord-Brabant moeten de aanvragers gevestigd zijn binnen de aangewezen wolvenleefgebieden.

Kwetsbare diersoorten

Het verschilt per provincie voor welke diersoorten subsidie kan worden aangevraagd. In Drenthe, Utrecht en Fryslân worden alle hoefdiercategorieën meegenomen: schapen, geiten, paardachtigen (ezels, paarden, pony's), rundvee, hertachtigen (damherten, edelherten), varkens, waterbuffels, alpaca's, lama's en kamelen. In de andere provincies gaat het om een subset van deze dieren, zie de verdeling in Tabel 1. In Overijssel zijn vicuña's en gespeende kalveren toegevoegd aan deze lijst.

Maximaal bedrag per aanvrager

In elke provincie is er een maximaal bedrag aan uitkering per aanvrager vastgesteld (€ 20.000 of € 30.000 per aanvraag). Daarbinnen hangt de hoogte van de subsidie af van het type afrastering, het aantal gehouden dieren, de soorten dieren, de lengte van het benodigde afrastering en het vastgestelde plafondbedrag per dier. De meeste provincies hanteren alle, of een paar, van de hiervoor genoemde indicatoren om het precieze bedrag vast te stellen, zie Tabel 1.

Tabel 1 *Subsidieregelingen voor wolfwerende maatregelen per provincie (bron: uitvraag provincies)*

	Drenthe	Utrecht	Zeeland	Gelderland	Fryslân	Noord-Brabant	Limburg	Overijssel
Subsidie voor (aanschaf/ plaatsing / aanpassing)	aanschaf, aanpassing	aanschaf	aanschaf, plaatsing, aanpassing	aanschaf, aanpassing	aanschaf, aanpassing	aanschaf, plaatsing, aanpassing	aanschaf, plaatsing, aanpassing	aanschaf, aanpassing
Vaste en/of verplaatsbare afrastering	allebei	allebei	allebei	allebei	allebei	allebei	allebei	allebei, en: nachtkraal, schaapskooi, aanschaf KBH's
Nieuwe afrastering en/of in verleden aangeschaft	nieuw	allebei (aanschaf na 5-2023)	nieuw	allebei (zonder tijdslimiet)	allebei (aanschaf na 12-2021)	allebei (aanschaf na 9-2020)	allebei (zonder tijdslimiet)	nieuw
Wolvenconsulent	advies vooraf en controle na plaatsing verplicht	advies vooraf verplicht	nee	advies vooraf mogelijk	advies vooraf mogelijk	nee	nee	nee
Doelgroep	hoefdierhouders (gevestigd of woonachtig in Drenthe)	hoefdierhouders (perceel waar hoefdieren zich bevinden in Utrecht)	landbouwhuis-dierhouders (regio Tholen en Reimerswaal)	eigenaar van kwetsbare hoefdieren of pensionstalhouder (afrastering moet gebruikt worden in Gelderland)	dierhouders	landbouwhuisdier-houders, terreinbeherende organisaties die begrazing inzetten (in aangewezen wolvenleefgebieden)	dierhouders (hoeft niet gevestigd te zijn in Limburg)	commerciële en hobbydierhouders, begrazings- of scheprijbedrijven, verenigingen, stichtingen of terreinbeherende organisaties met natuurgrasdieren
Particulier of zakelijk	allebei	allebei	allebei	allebei	allebei	allebei	allebei	allebei
Beschermde dieren	alle hoefdieren	alle hoefdieren	schaap, geit, paardachtigen, rundvee, alpaca, lama	schaap, geit, paardachtigen, rundvee, hertachtigen, varken, alpaca, lama	alle hoefdieren	schaap, geit, paardachtigen, rundvee, varken, alpaca, lama	schaap, geit, paardachtigen, rundvee, hertachtigen, varken, alpaca, lama	schaap, geit, ezel, pony, gespeende kalveren, hertachtigen, varken, alpaca, lama, vicuña
Budget 2025	565.000*	100.000	95.000	3.200.000*	250.000	200.000*	100.000	442.354
Looptijd regeling	3-2025 - 12-2027	2-2025 - 12-2025	3-2025 - 5-2025	1-2024 - 1-2027	4-2022 - 5-2026	2-2020 - 11-2025	4-2025 - 12- 2025	2-2025 - 11-2025
Max per aanvrager	30.000	20.000	20.000	20.000	30.000	20.000	20.000	20.000
Bedrag hangt af van	lengte benodigde raster, aantal gehouden dieren	type raster, aantal gehouden dieren, soort dieren	type raster, aantal gehouden dieren, soort dieren	lengte benodigde raster, type raster, aantal gehouden dieren, soort dieren, plafond-bedrag per dier	type raster, aantal gehouden dieren, soort dieren	lengte benodigde raster, type raster, aantal gehouden dieren, soort dieren, plafond-bedrag per dier	lengte benodigde raster, type raster, aantal gehouden dieren, soort dieren, plafond-bedrag per dier	type maatregelen, ligging perceel (binnen 500 m NNN of daarbuiten), type aanvrager
Budget 2024	1.200.000	150.000	95.000	4.200.000 (gehele subsidieperiode)**	250.000 (gehele subsidieperiode 700.000)	200.000 (gehele subsidieperiode)**	100.000	300.000 (gehele subsidieperiode) **

		Drenthe	Utrecht	Zeeland	Gelderland	Fryslân	Noord-Brabant	Limburg	Overijssel
Opgevraagd	aantal	115	35***	16	958**	NA	15**	NA	83**
	€	NA	NA	160.279	NA**	609.603	115.315**	NA	~270.000**
	% van budget	100%	-	169%	-	87%	58%**	-	90%**
Uitgekeerd	aantal	NA	27	8	849**	73	10**	1	81**
	€	NA	111.962	95.000	3.139.864**	422.972	63.352**	5.100	274.818**
	% van budget	100%	75%	100%	75%**	60%	32%**	5%	99%**
Resultaat meter		547.000	30.392	NA	700.000	NA	15.017	NA	NA
Resultaat dieren		37.000	NA	3.726	37.200	NA	4.927	NA	NA
Doelmatigheid (€/meter afrastering)		2,19	3,68	-	4,49	-	4,22	-	-
Doelmatigheid (€/dier)		32,43	-	25,49	84,40	-	12,86	-	-

*Dit is het budget voor de volledige looptijd van de regeling, niet alleen voor 2025.

**Voor Gelderland, Noord-Brabant en Overijssel zijn de budget-, opvraag- en uitkeringsdata niet voor 2024, maar voor de gehele subsidieperiode.

In Gelderland is van de regeling, die tussen 2024 en 2027 loopt, al 84% uitgekeerd.

In Noord-Brabant is het grootste gedeelte van het budget in 2024 uitgekeerd (€ 42.176).

In Overijssel is meer dan 90% van de aanvragen uit deze periode in 2024 binnengekomen.

***De meeste aanvragen in de provincie Utrecht komen van hobbydierhouders (particulieren).

Voorwaarden

De voorwaarden waaraan voldaan moet worden om in aanmerking te komen voor subsidie, komen voor een deel overeen tussen alle provincies, maar elk van de provincies heeft er eigen voorwaarden aan toegevoegd. Hoewel er per provincie nuances zijn, gelden de onderstaande voorwaarden in grote lijnen in alle provinciale regelingen (zo nodig zijn de voorwaarden van uitleg voorzien):

- *Alle provincies vereisen dat de wolfwerende afrastering (vast of verplaatsbaar) voldoet aan de richtlijnen van de Faunashade PreventieKit, module wolven, opgesteld door BIJ12.*
- *Geen subsidie als voor dezelfde maatregel al eerder subsidie is ontvangen (ook uit andere provincies).*
- *Controle op naleving van de Europese de-minimissteun (tot 2024 maximaal € 20.000 over drie belastingjaren voor landbouwers).*
- *De afrastering moet daadwerkelijk worden geplaatst (vaak binnen drie maanden).*
- *De voorziening moet gedurende een periode van minimaal vijf jaar in goede staat blijven en worden gebruikt (bijvoorbeeld voor begrazing).*
In sommige provincies moet dit via fotoverslagen, bezoekrapporten of controlebezoeken worden aangetoond.
- *De afrastering moet geplaatst worden in de betreffende provincie.*
Een universele voorwaarde is dat de wolfwerende maatregelen (grotendeels) uitgevoerd moeten worden binnen de provinciegrenzen. In een aantal gevallen wordt ook subsidie toegekend voor percelen in aangrenzende provincies, mits de dieren hoofdzakelijk grazen in de subsidieprovincie (bijvoorbeeld Drenthe). Daarnaast zijn sommige provincies specifiek en beperken de regeling tot gebieden met verhoogde wolvenactiviteit, zoals alleen in aangewezen leefgebied (Utrecht en Noord-Brabant), alleen in gemeenten met meldingen (Fryslân) en met een speciale aanpak voor urgentie gevallen (Noord-Brabant). In Overijssel worden binnen 500 meter van Natuurnetwerk Nederland (NNN) alleen verplaatsbare afrasteringen gesubsidieerd, buiten deze 500-meterzone worden ook vaste afrasteringen gesubsidieerd.
- *Het aantal dieren moet aantoonbaar zijn via officiële dierregistratiesystemen (bijvoorbeeld het Identificatie- en Registratiesysteem (I&R-systeem) van de RVO).*
Meestal worden vier peildata gebruikt: 1 februari, 1 mei, 1 augustus en 1 november. De subsidie per dier of per meter afrastering wordt op basis van deze cijfers berekend. Soms gelden minimum dieren aantallen voor het aanvragen van bepaalde voorzieningen (zoals honderd dieren voor automatische oprolsystemen).

- Er moeten gedetailleerde stukken worden aangeleverd tijdens de aanvraagprocedure. Veelvoorkomende vereisten zijn een projectplan of activiteitenplan, een begroting en (bij plaatsing achteraf) facturen met betaalbewijs, kaartmateriaal van de percelen, overzicht van aantallen en soorten dieren (zie punt hierboven) en in Drenthe en Utrecht advies van de wolvenconsulent.

2.2.2 Uitzonderingen/bijzonderheden

Naast de gedeelde elementen zijn er ook een aantal uitzonderingen/bijzonderheden rondom de voorwaarden en beschrijvingen van de huidige subsidies. Deze worden hieronder beschreven.

- **De urgentieregeling van de provincie Noord-Brabant en de Overijsselse wolvencalamiteitenregeling**

Aan de reguliere regeling preventieve maatregelen wolvenschade is een urgentieregeling toegevoegd in Noord-Brabant en een vergelijkbare regeling in Overijssel. Deze maakt het mogelijk dat ook houders van schapen en geiten buiten het officieel vastgestelde leefgebied van de wolf subsidie kunnen aanvragen, mits er sprake is van een acute dreiging. Van urgentie is sprake als een zwervende wolf onverwacht naar een gebied gaat en daar schade aanricht. Dit is op de volgende manier gedefinieerd: minstens twee aanvallen op verschillende dagen binnen een periode van zeven dagen, waarbij landbouwhuisdieren worden gedood of verwond.

- **Verschil eigen bijdrage per doelgroep in de provincie Overijssel**

In Overijssel verschilt de hoogte van de vergoeding van de kosten tussen de doelgroepen. Zo kunnen bedrijven

met een commerciële insteek 50% van de kosten vergoed krijgen, particulieren en stichtingen/verenigingen met graasdieren 80% en aanvragers van nachtkralen 90%.

2.3 Gebruik van de regeling

2.3.1 Budgetten en aantal aanvragen

Subsidieplafond 2025

In sommige provincies is er een jaarlijks subsidieplafond voor de hele provincie vastgesteld, terwijl andere met doorlopende subsidieregelingen werken. Het subsidieplafond voor 2025 verschilt per provincie (zie Tabel 1 in paragraaf 2.1.1) en schommelt tussen de € 95.000 en € 440.000 voor provincies met een jaarlijks budget. Drenthe, Gelderland, Fryslân en Noord-Brabant hebben een plafond verspreid over meerdere jaren vastgesteld.

Door de doorlopende subsidies te verdelen per jaar van de looptijd kan de totale hoeveelheid aan beschikbare provinciale subsidies in 2025 geschat worden. Dit komt uit op een totaal van € 2,3 miljoen.

In Gelderland was vooraf een plafond van € 1 miljoen per jaar vastgesteld, maar vanwege de groeiende belangstelling voor de subsidie is meteen het volledige bedrag van € 3,2 miljoen beschikbaar gesteld. In Drenthe wordt aangegeven dat het huidige plafond van € 565.000 wordt verhoogd naar waarschijnlijk € 1.165.000. In Fryslân wordt er ook nagedacht over een verhoging omdat het budget erg snel was uitgeput.

Tabel 2 Aantal meldingen van wolvenschade, uitgekeerde tegemoetkomingen en subsidiebudgetten per provincie

Provincie	Aantal meldingen van bevestigde wolvenschade (2014-2023)*	Uitgekeerde tegemoetkomingen voor wolvenschade (2014-2023)*	Totale hoeveelheid beschikbaar budget voor subsidieregeling wolfwerende maatregelen**	Looptijd regeling **	Beschikbaar subsidiebudget/ melding wolvenschade/10.000
Drenthe	214	€264.840	€1.765.000	2024-2025	8,2
Noord-Brabant	166	€109.657	€200.000	2022-2025	1,2
Gelderland	94	€88.527	€4.200.000	2020-2024	44,7
Fryslân	79	€102.503	€700.000	2022-2026	8,9
Overijssel	78	€57.233	€742.300	2023-2025	9,5
Limburg	49	€29.387	€630.500	2020-2025	12,9
Groningen	16	€7.768	-	-	-
Zeeland	6	€4.701	€190.000	2024-2025	31,7
Flevoland	4	€2.776	-	-	-
Utrecht	3	€1.065	€250.000	2024-2025	83,3
Noord-Holland	NA	NA	-	-	-
Zuid-Holland	NA	NA	-	-	-
Totaal	709	€668.459	€8.677.800	-	-

*bron: BIJ12, 2025
 **bron: uitvraag onder provincies

In Tabel 2 staat een overzicht van het aantal meldingen van wolvenschade, de uitgekeerde tegemoetkomingen, de totale omvang van de budgetten voor subsidieregelingen voor wolfwerende maatregelen en de looptijd van deze regelingen. De provincies staan geordend van het hoogste aantal wolvenschade meldingen (Drenthe) tot het laagste aantal (Noord- en Zuid-Holland) in de periode 2014-2023. De looptijden van de regelingen verschillen per provincie; hier moet in de vergelijking tussen provincies rekening mee worden gehouden. De laatste kolom geeft het totale beschikbare budget per melding weer, wat het mogelijk maakt om de relatieve verhouding tussen de hoogte van de subsidies en het aantal meldingen van wolvenschade te vergelijken tussen de provincies. Hieruit is te zien dat in Noord-Brabant, Drenthe en Fryslân het subsidiebudget relatief lager is dan bij de andere provincies, kijkend

naar het aantal schademeldingen in de periode 2014-2023. In Utrecht en Gelderland is het juist hoger.

Deze vergelijking gebruikt data uit het verleden als basis (aantal meldingen wolvenschade), maar het beschikbare budget is mogelijk vastgesteld vanuit verwachtingen voor de toekomst. Zoals beschreven in paragraaf 2.1 neemt het aantal meldingen van wolvenschade per jaar toe. Dat betekent dat aangenomen kan worden dat ook de jaarlijks uitgekeerde tegemoetkomingen per jaar zullen toenemen en dat de motivatie om wolfwerende maatregelen te nemen bij veehouders zal toenemen. Dit wordt ook bevestigd door de populariteit van de regelingen in de provincies. De belangstelling per provincie zal onder anderen afhangen van het aantal dierhouders en het aantal wolven in de provincie.

Budgetten, aanvragen en uitkeringen in voorgaande jaren

In 2024 lag het beschikbare budget per provincie tussen de € 95.000 en € 1.200.000, waarvan Drenthe verreweg het hoogste budget had (zie Tabel 1). Uit het onderstaande overzicht volgt dat er grote verschillen zijn tussen de provincies voor wat betreft de omvang van het budget, het aantal aanvragen en de uitputting van de budgetten. Over de hoeveelheid aanvragen en uitkeringen is de volgende informatie beschikbaar, per provincie:

- Zeeland: in 2024 16 aanvragen, waarvan 8 gehonoreerd. Het volledige budget van € 95.000 is benut. Er is € 160.279 meer aangevraagd dan er beschikbaar was.
- Fryslân: 73 aanvragen tussen april 2022 en mei 2025. Totaal aangevraagd bedrag was € 422.972.
- Gelderland: tussen 2020 en 2025 958 aanvragen, waarvan 904 gehonoreerd. Het totale budget voor subsidieaanvragen tussen 2024 en 2027 is € 3,2 miljoen. In 2024 is er al € 2,7 miljoen toegekend.
- Limburg: in 2020-2023 werden in totaal 97 subsidies toegekend. In 2024 was er slechts één aanvraag. Voor 2025 zijn er 7 aanvragen binnengekomen en zijn er nog geen toekenningen.
- Drenthe: in 2024 waren er 115 aanvragen, het volledige budget van € 1,2 miljoen is toegekend.
- Utrecht: 35 aanvragen in 2024, waarvan 27 toegekend. Totaal uitgekeerd bedrag: € 111.962.
- Noord-Brabant: tussen 2020 en 2025 waren er 15 aanvragen, waarvan 10 zijn toegekend. In totaal is er € 115.315 aangevraagd en € 63.352 uitgekeerd.
- Overijssel: tussen 2023 en 2024 waren er 83 aanvragen, waarvan 81 zijn toegekend. In totaal is er ~€ 297.371 uitgekeerd, wat zo goed als het volledige budget was (€ 300.000). Bijna 90% van de aanvragen kwam in 2024 binnen.

2.3.2 Resultaten en doelmatigheid van de regeling

Resultaten van de subsidie

De resultaten van de subsidie worden gemeten in de hoeveelheid meters geplaatste afrastering en/of de hoeveelheid beschermde landbouwdieren door inzet van de subsidie. Zie Tabel 1 voor de resultaten per provincie.

In sommige provincies waren deze data niet beschikbaar.

In onderstaand overzicht worden details over de resultaten per provincie gegeven, indien beschikbaar:

- Zeeland: >3.700 schapen, 16 geiten, 6 runderen en 4 paarden beschermd door inzet van de subsidie.
- Gelderland: >700 km afrastering geplaatst, ruim 29.000 schapen/geiten en ~7.000 andere hoefdieren beschermd.
- Utrecht: 20,4 km vaste afrastering, 10 km verplaatsbare netten en 1 oprolsysteem geplaatst.
- Noord-Brabant: de 4.927 beschermd geraakte dieren waren voornamelijk schapen. Het aantal beschermde dieren is lastig vast te leggen omdat het aantal dieren binnen een bedrijf verschilt per jaar.
- Overige provincies: geen additionele gegevens beschikbaar.

Doelmatigheid van de subsidie voor afrastering

Voor een analyse van de doelmatigheid waren er geen data beschikbaar voor onderscheid in type afrastering en verschillende diercategorieën. De gegevens moeten daarom met het nodige voorbehoud worden geïnterpreteerd. Op basis van de beschikbare data voor vijf provincies kan de doelmatigheid van de subsidie uitgedrukt worden in:

- de hoeveelheid gebruikte subsidie per meter geplaatste afrastering
- en/of de hoeveelheid gebruikte subsidie per beschermd geraakt hoefdier.

Een overzicht van de doelmatigheid, uitgedrukt op beide manieren, is te zien in Tabel 1. Hierin is te zien dat het tussen de € 2,19 - € 4,49 kost om één meter raster te plaatsen met de subsidie en het ~€ 12 - € 84 kost om één dier te beschermen. Het grote verschil tussen de kosten per dier kan liggen aan de diercategorie (verschil tussen bijvoorbeeld schapen en runderen) en de hoeveelheid dieren die per hectare op het weiland staan. Een nadere analyse van deze gegevens was binnen de context van dit onderzoek niet mogelijk. In Box 1 is er voor één provincie, Drenthe, meer inzicht gegeven in de doelmatigheid van de subsidie voor wolfwerende maatregelen.

Box 1. Casus: uitvoering en doelmatigheid van de subsidie in Drenthe

Voor de provincie Drenthe waren er data beschikbaar over de subsidies voor wolfwerende maatregelen. We hebben gekeken naar de data van 130 particuliere aanvragers en 66 zakelijke aanvragers.

Gemiddeld werd er door particulieren in de jaren 2023 en 2024 subsidie voor 632 meter vaste afrastering aangevraagd (met een minimum van 45 meter en een maximum van 3.100 meter) met een gemiddeld uitgekeerd bedrag van bijna € 2.500. De kosten per meter bedroegen ongeveer € 5,20. De kosten voor schapen en geiten waren met € 6,50 hoger dan voor de andere categorieën. Dit waren in totaal 137 particulier vastgestelde subsidies. Er waren drie aanvragen voor een verplaatsbare afrastering. Er zijn in deze periode zes automatische oprolsystemen aangevraagd door particulieren. Gegeven het beperkt aantal aanvragen is er geen gemiddeld uitgekeerd bedrag berekend voor verplaatsbare afrasteringen en automatische oprolsystemen. Van de aanvragen waren er 53 voor schapen/geiten, 11 voor runderen, 94 voor paarden, 4 voor varkens en tenslotte 4 voor alpaca's. Er waren dus meerdere diercategorieën per uitgekeerde subsidie, waarbij paarden en schapen/geiten het belangrijkste waren.

Gemiddeld werd er in de jaren 2023 en 2024 voor 2.300 meter zakelijke vaste afrastering subsidie aangevraagd (met een minimum van 160 meter en een maximum van bijna 15.000 meter) met een gemiddeld uitgekeerd bedrag van bijna € 8.369 (36 vastgestelde subsidies alleen voor vaste afrasteringen). De kosten per meter bedroegen ongeveer € 6. Dit werd voor een belangrijk deel bepaald door de kosten voor paardachtigen en een aantal uitschieters. Er waren negen aanvragen voor verplaatsbare afrasteringen en er zijn in deze periode acht automatische zakelijke oprolsystemen aangevraagd. Gegeven het beperkt aantal aanvragen is er geen gemiddeld uitgekeerd bedrag berekend voor verplaatsbare afrasteringen en automatische oprolsystemen. Van de aanvragen waren er 24 voor schapen/geiten, 22 voor runderen, 24 voor paarden, 0 voor varkens en tenslotte 1 voor alpaca's. Er waren dus meerdere diercategorieën per uitgekeerde subsidie.

Voor de uitvoering van wolfwerende subsidies zijn particulieren een belangrijke categorie. Zij vragen minder meters aan en het vastgestelde subsidiebedrag is ongeveer een derde van de zakelijke aanvragen. Paarden en schapen/geiten springen er bij de particulieren uit. Ruwweg is het gemiddeld vastgestelde bedrag voor particulieren en zakelijke aanvragen respectievelijk € 5.20 per meter en € 6 per meter vaste afrastering (hierbij zijn afwijkende meterprijzen weggelaten). De spreiding in de toegekende subsidies is echter te groot voor zowel het type aanvrager, de subsidie per meter, de totale subsidie, de aangevraagde lengte en de diercategorieën. Deze spreiding vraagt om een nadere analyse van de aanvragen zelf. Deze nadere analyse was binnen de context van de opdracht niet mogelijk.

2.3.3 Belemmeringen en geleerde lessen uit voorgaande subsidierondes

Aanvragen buiten de doelgroep

In een aantal provincies zijn aanvragen gedaan door personen en organisaties die buiten de doelgroep vallen:

- *Niet-veehoudergerelateerde aanvragen:* in Utrecht vroegen recreatieondernemers om afrasteringen ter bescherming van bezoekers.
- *Aanvragen voor dieren buiten de vastgestelde lijst:* in Overijssel waren er aanvragers die nog geen dieren hadden of die geen stallijst I&R kunnen overleggen. Daarnaast waren er ook aanvragers die paarden hadden die groter waren dan de vastgestelde 1.47 m schofthoogte of veulens van rassen die groter worden dan 1.47 m.
- *Aanvragen van overheden en terreinbeheerders:* Gelderland ontving aanvragen van gemeenten en terreinbeherende organisaties die niet tot de subsidiabele doelgroep behoren.
- *Aanvragen buiten het werkingsgebied van de regeling:* in Fryslân kwamen aanvragen binnen van veehouders buiten het aangewezen gebied. De regeling is daarop aangepast, de doelgroep werd verbreed en werd met terugwerkende kracht toegevoegd.
- *Aanvragen van grote ondernemers:* de regeling van Overijssel biedt minder kansen aan grote ondernemers

(die via de belasting een deel van de extra investering kunnen terugvragen), maar daardoor kan de provincie wel een grote groep aanvragers bedienen met relatief weinig gemeenschapsgeld.

- *Problemen met aanvragen:* Zeeland meldde incomplete aanvragen en dubbele aanvragen binnen één vof. In Noord-Brabant zijn er in totaal vijf afwijzingen geweest, waarvan één vanwege te late indiening, één vanwege de inhoudelijke motivering en drie op basis van harde weigeringsgrond.
- *Ethische overwegingen:* er wordt ook aangegeven dat sommige partijen juist géén aanvraag doen op de subsidie omdat dat in hun perspectief zou betekenen dat men akkoord is met de komst van de wolf, terwijl dat in het geval van sommige potentiële aanvragers niet het geval is.

Beperking door de-minimissteun

Dit is de meest genoemde beperking die wordt ervaren door aanvragers bij het verkrijgen van subsidie voor wolfwerende maatregelen. In de provincies geldt dat agrarische ondernemingen maximaal € 20.000 aan de-minimissteun mogen ontvangen binnen een periode van drie jaar. Ook de wolvensubsidie valt daaronder, waardoor het kan zijn dat de de-minimusruimte van de ondernemer (sneller) vol raakt. Aanvragers die dit plafond hebben bereikt kwamen niet opnieuw in aanmerking of werden hierdoor beperkt om van andere

regelingen gebruik te maken die ook onder de de-minimissteun vallen. De Europese Commissie heeft in december 2024 besloten dit plafond te verhogen naar € 50.000. Deze verruiming is in 2025 doorgevoerd in de nationale wetgeving, conform de aangepaste Europese regels.

Regeling verbeteren en versimpelen

In onder andere Gelderland, Fryslân, Limburg en Noord-Brabant zijn subsidieregelingen voor wolfwerende maatregelen aangepast om beter aan te sluiten op de praktijk. Gelderland stapte, op advies van de provinciale wolvencommissie, in 2024 over van een arbeidsintensieve calamiteitenregeling naar een brede generieke regeling voor de hele provincie. Fryslân paste de regeling aan na een lange periode van zeer beperkt gebruik: tot december 2023 was slechts € 24.555 aan subsidie verstrekt. Na aanpassing, waaronder het verruimen van de doelgroep, het toevoegen van terugwerkende kracht en het verminderen van administratieve lasten, steeg het gebruik aanzienlijk. In Noord-Brabant is sinds de start van de subsidie in 2020 het gebied, waarbinnen aanvraag gedaan kan worden, vergroot, is de urgentieregeling toegevoegd en is het aantal soorten dieren, waarvoor aanvraag gedaan kan worden, uitgebreid. Meer informatie over de historie van de regeling rondom wolfwerende maatregelen binnen de provincies Gelderland, Fryslân en Limburg staan in Box 2.

Verhoging van het subsidieplafond

Door de toegenomen belangstelling voor wolfwerende maatregelen is in meerdere provincies het subsidieplafond verhoogd. Gelderland besloot het oorspronkelijke jaarplafond van € 1 miljoen los te laten en stelde het volledige budget van € 3,2 miljoen direct beschikbaar. In Limburg werd het plafond verhoogd in 2022 en 2023 vanwege aanhoudende vraag. Fryslân verhoogde in mei 2025 het beschikbare budget met € 250.000, nadat in korte tijd al voor € 200.000 aan aanvragen was ingediend. In Drenthe is het oorspronkelijke budget elk jaar verhoogd: in 2024 van de originele € 300.000 naar € 600.000 en daarna nog eens naar € 1.2 miljoen. In 2025 wordt het budget van € 565.000 naar verwachting uitgebreid met nog eens € 600.000. In Overijssel zijn ook meerdere malen nieuwe budgetten ingezet en is de hoeveelheid beschikbaar budget als grootste beperking genoemd.

Voldoende uitvoeringscapaciteit

De uitvoeringscapaciteit is over het algemeen toereikend. Alleen Limburg had in 2022 te maken met

een tekort aan capaciteit, zowel bij beleidsvorming als subsidiebeoordeling. Drenthe merkt op dat de uitvoeringslast voor de nieuwe regeling hoger ligt vanwege het tweevoudige bezoek van de wolvenconsulent (voor- en nacontrole). Gelderland heeft een team van vier beoordelaars voor de wolvenregeling, maar zij werken ook aan andere regelingen. Het precieze aantal fte's wat nodig is, is niet vast te stellen. Overijssel schat de uitvoeringslasten op ~10% van het beschikbare subsidiebudget, terwijl Noord-Brabant rekent met ~15 uur per aanvraag.

Pilotprojecten

Diverse provincies hebben pilotprojecten ingezet om wolfwerende maatregelen te testen of te demonstreren:

- Gelderland financierde via de wolvencommissie een pilot met *kuddebeschermingshonden* tussen 2022 en 2024, die nu uitmondt in een subsidieregeling.
- Fryslân experimenteerde met bijvoorbeeld *conditionerende rasters*. De pilots zijn allemaal uit provinciale middelen gefinancierd.
- In Noord-Brabant heeft ARK Rewilding, met financiering van de provincie, pilots gedaan met de toepassing van *fladderlinten* en *kuddebeschermingshonden*.
- In Limburg zijn meerdere initiatieven gerealiseerd, waaronder *demonstratieprojecten* van ARK Natuurontwikkeling en Stichting IKL, een *filmproductie* over de wolf en de inzet van *kuddebeschermingshonden* via Canine Efficiency.
- In Drenthe is er tussen 2023 en 2024 een pilot uitgevoerd over het *efficiënt verplaatsen van mobiele afrasteringen* en tussen 2024 en 2025 wordt er een praktijkproef uitgevoerd om de afrasteringen te verbeteren.
- In Overijssel loopt er onderzoek naar het *effect van wolfwerende maatregelen op andere zoogdieren*. Financiering komt uit het provinciale budget voor faunabeheer.

2.4 Gebruik van EU-fondsen ter financiering van de Nederlandse provinciale subsidieregelingen voor wolfwerende maatregelen

Nederlandse provincies hebben tot nu toe beperkt gebruik gemaakt van EU-fondsen. Drenthe concludeerde na een toets dat er op dat moment geen geschikte EU-fondsen beschikbaar waren voor hun situatie. Zeeland noemt de GLB-regeling, maar heeft voor de regeling voor wolfwerende afrasteringen in 2024 en 2025 geen gebruik gemaakt van EU-fondsen.

Box 2. Casussen: historie van de subsidieregeling in drie provincies - schommeling in populariteit en budgetten

Gelderland

Gelderland begon in 2020 met een regeling, gericht op schapen- en geitenhouders binnen het wolvenleefgebied, met een budget van € 600.000 voor 2020–2021. Toen bleek dat ook buiten deze gebieden aanvallen plaatsvonden is in 2022 een calamiteitenregeling ingesteld voor andere gebieden, met € 200.000 per jaar. Die regeling gold alleen wanneer in één week ten minste twee aanvallen plaatsvonden in een gemeente of aangrenzende gemeenten en was daardoor arbeidsintensief. Op advies van de Gelderse wolvencommissie werd in 2024 overgestapt op een brede regeling voor de hele provincie met een budget van € 3 miljoen, aangevuld tot € 3,2 miljoen. Deze bleek eenvoudiger in gebruik en beter toepasbaar. Gelderland werkt nu aan een subsidieregeling voor kuddebeschermingshonden en bereidt een uitbreiding van het budget met € 2 miljoen voor.

Limburg

Limburg biedt sinds 2021 subsidie aan voor wolfwerende maatregelen. In de eerste jaren werd gewerkt met een offerte gestuurd systeem: maximaal 80% van de kosten werd vergoed tot een maximum van € 10.000 per aanvraag. Vanaf 2024 zijn normbedragen ingevoerd om de uitvoering te vereenvoudigen. In datzelfde jaar is echter slechts één aanvraag ontvangen. Volgens de provincie komt dit mogelijk door de uitbraak van blauwtong onder vee, al wordt ook de overgang naar normbedragen als mogelijke oorzaak genoemd. De subsidieregeling liep van 2021 tot 2025 en kende jaarlijkse plafonds, die in 2022 en 2023 zijn verhoogd vanwege de toegenomen vraag.

2020/2021	8 aanvragen verleend voor wolfwerende maatregelen voor een bedrag van € 38.109.
2022	Subsidieplafond voor de periode 15 maart 2022 tot en met 31 december 2022 € 392.500. 43 aanvragen verleend voor wolfwerende maatregelen voor een bedrag van € 316.853.
2023	Subsidieplafond voor de periode 15 maart 2023 tot en met 21 december 2023 € 350.367. 46 subsidies verleend voor wolfwerende maatregelen voor een bedrag van € 281.887.
2024	Subsidieplafond voor de periode 14 mei 2024 tot en met 20 december 2024, deelplafond € 100.000 voor wolfwerende maatregelen. 1 subsidie verleend voor wolfwerende maatregelen voor € 5.100.
2025	Nadere subsidieregels preventie faunaschade 2025 worden opengesteld op 15 april 2025. Voor wolfwerende maatregelen is een deelplafond beschikbaar van € 100.000,00. 7 aanvragen ontvangen, nog geen verleend.

Fryslân

De eerste subsidieregeling in Fryslân ging van start op 12 april 2022 maar werd aanvankelijk nauwelijks gebruikt; tot december 2023 werd slechts € 24.555 toegekend. Hierop werd de regeling aangepast: de doelgroep werd uitgebreid, administratieve lasten werden verlicht en terugwerkende kracht werd toegevoegd. Na publicatie van de aangepaste regeling op 8 december 2023 steeg het gebruik aanzienlijk: binnen vier maanden werd € 135.048 uitgekeerd en in de periode mei 2024 – mei 2025 nog eens circa € 250.000. Begin mei 2025 werd het budget met € 250.000 verhoogd, waarvan binnen anderhalve week al € 200.000 was aangevraagd. De provincie linkt het succes aan verbeterde voorlichting, vereenvoudigde procedures en ruimere toegang. Fryslân heeft daarnaast ervaring met pilots en onderzoekt opname van wolfwerende maatregelen in bredere beleidskaders, zoals het GLB.

- **LIFE-project:** Gelderland verkende deelname aan een LIFE-project, maar zag hiervan af vanwege de hoge benodigde inzet in de voorstelfase, de cofinanciering die nodig is en de beperkte flexibiliteit die er wordt geboden. De provincie gaf aan dat de benodigde investering niet opwoog tegen de verwachte baten en dat directe inzet van middelen via eigen subsidieregelingen doelmatiger was. Utrecht werkt op het moment wel aan een LIFE-project aanvraag, samen met o.a. het WNF.
- **Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) via de provincie:** het GLB blijkt een mogelijk kader voor de ondersteuning van wolfwerende maatregelen. Gelderland heeft zelf via het GLB-openstellingsbesluit 'Productieve investeringen groen-blauw en dierenwelzijn' een regeling opengesteld waarin onder

meer de aanschaf en aanleg van voorzieningen ter bescherming van vee tegen wolven wordt gefinancierd (zie bijlage 1, 'Lijst met investeringscategorieën' van het GLB-openstellingsbesluit Productieve investeringen groen-blauw en dierenwelzijn provincie Gelderland 2024;

<http://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR723531/1>).

Ook Fryslân heeft eerder wolfwerende maatregelen ondergebracht binnen het GLB.

- **Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) 'Productieve investeringen groen-blauw en dierenwelzijn RVO'** (zie <https://www.rvo.nl/subsidies-financiering/productieve-investeringen-groen-blauw-en-dierenwelzijn>). Binnen deze openstelling kan er subsidie verstrekt worden voor kosten van aanschaf en aanleg van wolfwerende

maatregelen. Het gaat hier om wolfwerende afrasteringen en nachtkralen. Alleen zakelijke, professionele hoefdierhouders kunnen hier gebruik van maken, particulieren niet. De provincies Utrecht, Flevoland, Noord-Holland en Zeeland maken hier gebruik van. In deze provincies zijn 'Voorzieningen voor het beschermen van vee tegen wolven' op de investeringslijst voor 'Productieve investeringen groen-blauw en dierenwelzijn' opgenomen. De regeling is op dit moment gesloten. Het minimale subsidiebedrag per aanvrager is € 10.000, maximaal € 100.000. Hierbinnen worden maximaal 40% van de kosten van de investering vergoed (voor jonge landbouwers maximaal 55%). Bescherming van alle hoefdieren komt in aanmerking.

2.5 Toekomstplannen

- Gelderland bereidt een subsidieregeling voor aanschaf en begeleiding van **kuddebeschermingshonden (KBH's)** voor, voor traditioneel gescheperde schaapskuddes. Uit de praktijk blijkt dat het eerdere plafond van € 20.000 onvoldoende ruimte bood voor deze doelgroep. Deze regeling zal worden gefinancierd uit de bestaande pot van € 3,2 miljoen en kent een verhoogd maximum van € 50.000 per aanvrager, passend binnen de vernieuwde de-minimisverordening. Tegelijkertijd wordt een **uitbreiding van het totale budget met € 2 miljoen** voorbereid. De startdatum voor beide aanpassingen - de KBH-regeling en de budgetverhoging - is 1 september 2025, onder voorbehoud van bestuurlijk akkoord. Ook in Noord-Brabant wordt overwogen ook andere preventieve maatregelen, zoals KBH's, te subsidiëren in de toekomst.
- Daarnaast heeft de Gelderse wolvencommissie Gedeputeerde Staten geadviseerd om **een demonstratie-opstelling te realiseren met wetenschappelijk bewezen effectieve wolfwerende afrasteringen**. Aanvullend wordt geadviseerd om bijeenkomsten en praktijksessies te organiseren voor diverse doelgroepen, waarin onder meer wordt getoond hoe afrasteringen correct en wolfwerend kunnen worden opgebouwd. De voorgestelde locatie hiervoor is Aeres MBO Barneveld. De provincie ziet dit als een waardevol initiatief dat ook breder, bijvoorbeeld op rijksniveau, gedragen zou kunnen worden. Voor de uitvoering en organisatie wordt gezocht naar dekking, mogelijk via het LOW of het Landelijk Team Vee Bescherming (LVB).
- In Noord-Brabant wordt verdere **vergroting van het gebied, waarbinnen subsidie aangevraagd kan worden**, overwogen, in het geval van vestiging van een wolf. Op advies van de Brabantse wolvencommissie wordt ook gekeken naar de mogelijkheden om **arbeids- en onderhoudskosten** in meer of mindere mate te subsidiëren.

- Overijssel is van plan om de **subsidie te verlengen**. Er is veel belangstelling voor de subsidie, vooral nadat er wolven zijn waargenomen of wanneer er een lokale aanval is geweest.
- Fryslân heeft in het verleden via het **GLB** cofinanciering geboden voor wolfwerende maatregelen. Momenteel **onderzoekt de provincie of, en hoe, dit opnieuw mogelijk is** en op welke manier GLB-regelingen en provinciale subsidies elkaar kunnen aanvullen of versterken.
- In Noord-Brabant zal voor de toekomst overwogen worden gebruik te maken van EU-fondsen door bijvoorbeeld de mogelijkheden voor het gebruik van Europees landbouwgeld via **GLB-NSP** te verkennen. De uitkomst van het daarop gerichte onderzoek, beschreven in de Landelijk Aanpak Wolven, zal hiervoor worden afgewacht.
- Drenthe overweegt hoe de regeling toekomstbestendig kan worden ingericht, met name vragen over **wie de kosten draagt voor vervanging van materialen op termijn**.
- Zeeland geeft aan dat er momenteel **twijfel is over een nieuwe subsidieopenstelling**. In 2025 heeft de openstelling niet geleid tot het verlenen van subsidie. De provincie wil eerst evalueren of en hoe een regeling in de toekomst zinvol kan worden ingericht.

2.6 Provincies zonder subsidieregeling

In de provincies Flevoland, Groningen, Noord- en Zuid-Holland is er momenteel nog geen subsidieregeling voor wolfwerende maatregelen omdat de wolf er nog niet gevestigd is. Er wordt af en toe wel wolvenschade gemeld in deze provincies, zie **Tabel 3**. Elk van de provincies heeft een aantal noodsets beschikbaar die met vergelijkbare voorwaarden kunnen worden ingezet.

Tabel 3 *Maatregelen in provincies zonder subsidieregeling*

	Aantal noodsets	Aantal aanvragen	Budget	Subsidieregeling in voorbereiding
Flevoland	5	1	NA	Nog niet
Groningen	10	3 à 4	€ 3.417 per jaar	Ja
Noord-Holland	2	0	Kosten rasters eenmalig ~€ 5.000, plaatsing € 75/uur	Nog niet
Zuid-Holland	4	0	Kosten rasters eenmalig ~€ 9.000	Nog niet

Flevoland

- In Flevoland zijn er enkele noodrasters beschikbaar die voor korte tijd kunnen worden geleend bij herhaalde aanvallen op landbouwhuisdieren in een bepaald gebied. Met deze maatregel wil de provincie voorkomen dat wolven zich in het gebied vestigen en herhaaldelijk vee aanvallen. De uitgifte van deze noodsets wordt namens de provincie verzorgd door de Faunabeheereenheid Flevoland (Provincie Flevoland, n.a.).
- Er is maar één keer gebruik gemaakt van de afrastering, in 2022 door Staatsbosbeheer. Zij hebben het noodraster geplaatst rond een begrazingskudde nadat er enkele wolvenaanvallen hadden plaatsgevonden in dat jaar. Sindsdien zijn er geen aanvragen gedaan voor het uitleenen van noodrasters.
- **Er worden af en toe aanvragen gedaan om preventief een noodraster te plaatsen** door burgers uit delen van de provincie waar op dat moment geen wolvenactiviteit is. Omdat zij niet voldoen aan de criteria wordt er in deze gevallen geen noodraster uitgeleend.
- Momenteel wordt er nog niet nagedacht over het openstellen van een subsidie voor wolfwerende maatregelen in de provincie. Wanneer er vaker dan incidenteel wolven in Flevoland zullen voorkomen, of dat er sprake zal zijn van vestiging, kan dat aanleiding geven om alsnog een subsidieregeling open te stellen.

Groningen

- In de provincie zijn er tien noodsets van afrasteringen beschikbaar (maximaal 100 x 100 meter) voor veehouders gevestigd te Groningen, die tijdelijk kunnen worden geleend na een (vermoedelijke) eerste aanval van een wolf op landbouwhuisdieren, om een tweede aanval te voorkomen. De afrastering wordt nog dezelfde dag geplaatst om te voorkomen dat een wolf opnieuw kan toeslaan. Daarbij is het niet nodig om vooraf te bewijzen dat het daadwerkelijk om een wolvenaanval gaat. De organisatie Solar Fence adviseert de gebruikers ook over de plaatsing (Provincie Groningen, n.a.).
- Deze regeling is in juni 2022 opgericht en er is een budget van € 3.417 per jaar voor beschikbaar gesteld door de provincie.
- In totaal zijn er drie à vier aanvragen geweest voor de noodsets. De gemaakte kosten zijn niet bekend.
- De provincie is van plan om een subsidieregeling op te stellen voor aanschaf van wolfwerende afrasteringen,

maar het is nog onbekend hoe die regeling eruit komt te zien. De uitleen van tijdelijke afrasteringen wordt naar verwachting opgenomen in de nieuwe regeling, ter overbrugging van de periode tot de plaatsing van een vaste afrastering.

Noord-Holland

- De provincie Noord-Holland heeft in 2023 twee noodsets van wolfwerende afrasteringen aangeschaft voor ongeveer € 5.000, waar hobbyhouders en commerciële veehouders kosteloos gebruik van kunnen maken na een (vermoedelijke) wolvenaanval. De noodsets voldoen aan alle richtlijnen die gesteld worden. Duke Faunabeheer plaatst in opdracht de afrastering, zo nodig samen met de dierhouder, en waarvoor de kosten, ten laste van de provincie, op € 75 per uur worden berekend. Duke Faunabeheer haalt de afrastering na de maximale uitleenperiode van drie weken op bij de veehouder. In de tussentijd wordt er verwacht dat de veehouder naar blijvende preventieve maatregelen kijkt.
- De afrastering kan gratis gebruikt worden, ook als er achteraf in onderzoek van BIJ12 wordt aangetoond dat het niet om een wolvenaanval ging. Eventuele beschadigingen aan de noodset worden wel doorberekend aan de veehouder (Provincie Noord-Holland, n.a.).
- De noodsets zijn tot nu toe nog nooit gebruikt door veehouders in de provincie.
- Er wordt nagedacht over een mogelijke subsidieregeling, maar de plannen zijn nog in een vroeg stadium.

Zuid-Holland

- In Zuid-Holland zijn er vier sets noodafrasteringen beschikbaar, die kunnen worden ingezet om landbouwhuisdieren tijdelijk te beschermen, in een gebied waar zich op dat moment een zwervende of doortrekkende wolf bevindt.
- De aanschaf van de afrasteringen heeft ongeveer € 9.000 gekost. De noodsets zijn tot op heden nog niet gebruikt.
- Zodra er sprake is van aanwezigheid van de wolf in Zuid-Holland zal de provincie op basis van de ervaringen van andere provincies, die reeds met de wolf te maken hebben gehad, beoordelen welke subsidieregelingen en maatregelen binnen Zuid-Holland kunnen worden toegepast of opengesteld.

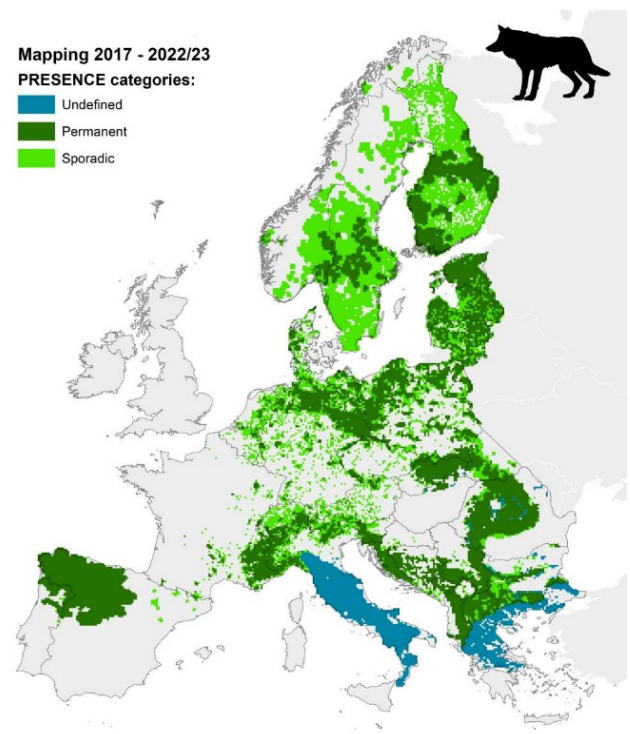

3. Wolvenbeleid omrent wolfwerende maatregelen in EU-landen en gebruik van EU-fondsen

Wolven bevinden zich in een groot gedeelte van Europa en de meeste Europese landen hebben beleid om bescherming van vee te stimuleren. Van land tot land verschillen de manieren van aanpakken, afhankelijk van de manier van veehouderij, de omgeving en de hoeveelheid wolven aanwezig in het land. **Figuur 4** laat de verspreiding van de wolf in Europa tussen 2017 en 2023 zien.

Er is al veel kennis en ervaring opgedaan over het samenleven met de wolf en het voorkomen van vee schade. De verschillende vormen van wolfwerende maatregelen (bijvoorbeeld informatieverstrekking, elektrische wolfwerende afrasteringen, kuddebeschermingshonden en herders) worden in verschillende mate toegepast. Wolfwerende maatregelen worden in de Europese Unie op verschillende manieren gesubsidieerd.

Figuur 4 Verspreiding van de wolf in Europa, 2017-2023

Bron: Kaczensky et al. 2024.

Over hoe lidstaten EU-fondsen kunnen gebruiken voor de financiering van wolfwerende maatregelen, geeft de Europese Commissie een passende introductie (Europese Commissie, 2023):

"In het kader van de strategische plannen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid (strategische GLB-plannen) kunnen met het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (Elfpo) preventieve maatregelen en investeringen worden ondersteund om schade aan de veehouderij door grote carnivoren te beperken en maatregelen te treffen voor kennisoverdracht, opleiding, advies en samenwerking tussen spelers op het platteland. Daarnaast kunnen betalingen voor milieuvriendelijke graaspraktijken de aanvullende kosten van het onderhoud van beschermende omheiningen of de regelmatige kosten van het houden van kuddebeschermingshonden en herdersactiviteiten dekken.

Vijftien lidstaten maken gebruik van deze mogelijkheden en hebben gerichte interventies in hun strategische GLB-plannen opgenomen (België, Bulgarije, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Italië, Kroatië, Litouwen, Luxemburg, Oostenrijk, Portugal, Slovenië en Spanje).

Het LIFE-programma kan ook steun verlenen om het naast elkaar bestaan van landbouw en grote carnivoren te vergemakkelijken en is al uitgebreid voor dit doel gebruikt. Tot slot kunnen de lidstaten door de EU-staatssteunregels maximaal 100% van de directe en indirecte kosten, als gevolg van door beschermde soorten veroorzaakte schade, vergoeden. Het is ook mogelijk om maximaal 100% van de preventieve investeringen te financieren."

In de rest van het hoofdstuk worden de mogelijkheden van het gebruik van LIFE-projecten en het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) voor wolfwerende maatregelen verder toegelicht.

3.1 LIFE-programma Natuur en Biodiversiteit

Het LIFE-programma Natuur en Biodiversiteit richt zich op de bescherming en het herstel van de Europese natuur en het stoppen en omkeren van het biodiversiteitsverlies (zie [Regulation \(EU\) 2021/ of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing a Programme for the Environment and Climate Action \(LIFE\), and repealing Regulation \(EU\) No 1293/2013](#)). Het financiert natuurbeschermingsprojecten en draagt daarmee bij aan het halen van de doelen van de biodiversiteitsstrategie van de EU voor 2030, die onderdeel is van de EU Green Deal. LIFE-subsidies staan open voor organisaties zoals ondernemers, scholen, kennisinstellingen, non-gouvernementele organisaties (ngo's) en overheden. We zullen in deze paragraaf alle

LIFE-projecten, gericht op wolven, bespreken die in Frankrijk en Duitsland liepen om de mogelijkheden van het LIFE-programma te illustreren, zonder uitputtend te willen zijn.

Het LIFE project 'Loup en France' liep tussen 1997 en 2000 en de EU-contributie hieraan was € 625.000. Naast monitoring en communicatie werd het budget van het project ook direct besteed aan wolfwerende maatregelen (zie [LIFE 3.0 - LIFE96 NAT/F/003202](#)). Er was financiering vanuit het project voor:

- inzet van extra herders voor 35 veehouders om de bewaking van de kuddes te versterken;
- installatie van 69 mobiele en 5 permanente omheiningen voor vee;
- aanschaf van 66 waakhonden en hun eerste vaccinaties.

Het LIFE project 'Loup dans les Alpes' liep van 1999 tot 2004 met een EU-contributie van € 1,1 miljoen. De opzet van dit project is vergelijkbaar met die van 'Loup en France' en ook hieruit zijn wolfwerende maatregelen direct gefinancierd (zie [LIFE 3.0 - LIFE99 NAT/F/006299](#)). Vanuit het project, met aanvullende nationale fondsen, is er betaald voor:

- inzet van 390 herders voor veehouders om de bewaking van de kuddes te versterken;
- installatie van 761 mobiele en 37 permanente omheiningen voor vee;
- aanschaf en eerste vaccinatie van 205 waakhonden.

Het LIFE-project 'LIFE Wolfalps' liep van 2013 tot 2018. Het budget was in totaal € 6.1 miljoen, waarvan de EU-bijdrage € 4.2 miljoen bedroeg (zie [LIFE 3.0 - LIFE12 NAT/IT/000807](#)). Om boeren te helpen hun vee te beschermen, heeft het projectteam 135 elektrische hekken gebouwd en 129 herders beschermhonden gegeven. Andere preventiestrategieën werden ingezet om kuddes runderen, schapen en geiten te beschermen.

Van 2019 tot 2024 liep het project 'LIFE Wolfalps EU' (zie [LIFE 3.0 - LIFE18 NAT/IT/000972](#)). Het project had een budget van bijna € 12 miljoen, waarvan € 7 miljoen afkomstig was vanuit EU-financiering. De Alpen in Frankrijk, Italië, Oostenrijk en Slovenië waren onderdeel van het project. Binnen het project werd er niet directe subsidie verleend aan veehouders voor implementatie van wolfwerende maatregelen, wel werden uitwisselingen van ervaringen tussen veehouders in de Alpen gefaciliteerd en werden Wolf Prevention Intervention Units (WPIU's) ingezet voor praktische ondersteuning. Deze traden ter plaatse op bij de veehouders om te helpen bij het voorkomen van aanvallen, het vinden en implementeren van

preventiesystemen, het verkrijgen van compensatiemiddelen en ondersteuning voor preventieve maatregelen en het correct inzetten van kuddebeschermingshonden. De WPIU's hebben 1.077 herders en veehouders geholpen met preventieve maatregelen, die zonder hun inzet moeilijk toegang hadden kunnen krijgen tot de desbetreffende subsidies (LIFE WOLFALPS EU, n.a.).

De ervaring die is opgedaan in LIFE Wolfalps EU met nationale en Europese projecten heeft het belang laten zien van gespecialiseerd technisch personeel om boeren en herders te ondersteunen bij het gebruik van preventieve systemen en het tijdig ingrijpen in geval van aanvallen (LIFE Wolfalps EU, n.a.). De context van dieren is van belang voor de mogelijkheden om schaapskuddes en ander vee te beschermen. Schaapskuddes die kleiner zijn, zijn inherent minder uitdagend om te beschermen omdat de dieren zich minder snel over grote gebieden verspreiden als ze eten of zich verplaatsen, vooral in landschappen met ruw terrein en grote stukken bebost gebied (Menzano et al., 2024). Daarnaast is een groeiende trend, in alle landen die in het onderzoek werd meegenomen, de waarneming van een toename van het aantal wolvenaanvallen op vee.

Momenteel loopt er één LIFE-project in Duitsland dat met wolven te maken heeft; het LIFE Wild Wolf-project. Het loopt tussen 2023 en 2027 met een budget van € 7 miljoen (waarvan € 5,2 miljoen EU-financiering). Het project vindt in acht landen plaats: Kroatië, Tsjechië, Duitsland, Griekenland, Italië, Portugal, Slovenië en Zweden. Het doel van het project is om de bescherming van de wolf in Europa op de lange termijn te verbeteren en menselijke conflicten te verminderen. Het project richt zich onder andere op kennisontwikkeling binnen lokale autoriteiten, het opzetten van noodteams en protocollen voor interventies. Wolfwerende maatregelen worden niet rechtstreeks gefinancierd uit het project, maar er wordt wel verwacht dat er een daling van 70% zal komen in wolvenaanvallen vanwege de betere kennis en protocollen (Europese Commissie, n.a.).

3.2 Wolfwerende maatregelen onder het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid

In 2023 is er in opdracht van DG Environment een studie uitgevoerd waarin is bekeken in welke mate de EU-lidstaten gebruik maken van de ruimte die het GLB biedt voor wolvenwering. Er is bekeken welke landen wolfwerende maatregelen hebben opgenomen in hun nationale GLB-strategieën. Een overzicht is te zien in Tabel 4.

Tabel 4 Lidstaten met wolfwerende maatregelen, vallend onder het GLB

Maatregelen van lidstaten onder GLB	Aantal lidstaten	Lidstaten
Lidstaten met wolvenpopulaties	24 (totaal)	Alle onderstaande
Geen maatregelen	9	Bulgarije, Denemarken, Estland, Hongarije, Letland, Nederland , Polen, Roemenië, Zweden
Grote carnivoren zijn genoemd, maar geen plannen voorgesteld	5	Oostenrijk, Slowakije, Spanje, Tsjechië, Duitsland
Interventies voor grote carnivoren zijn opgenomen (niet specifiek voor de wolf)	7	Kroatië, Frankrijk, Griekenland, Italië, Litouwen, Slovenië, Spanje
Interventies specifiek voor de wolf zijn opgenomen	3	België, Finland, Portugal

Bron: Blanco en Sundseth, 2023

De tien landen die interventies voor wolven hebben opgenomen in hun nationale strategische plannen doen dat op verschillende manieren. Welke interventies er in hun plannen staan, is te zien in Tabel 5.

Tabel 5 Wolfwerende maatregelen voor landen met interventies voor grote carnivoren en specifiek voor de wolf

Voorgestelde investeringsregelingen (onder niet-productieve investeringen)	Aantal lidstaten	Lidstaten
Aankoop van waakhonden (waarbij vaak een bepaald ras en een certificaat van oorsprong vereist zijn) met bijbehorende kosten	7/10	België (Vlaanderen), Kroatië, Frankrijk, Griekenland, Italië, Litouwen, Slovenië
Plaatsing van afrasteringen, meestal elektrische en/of verplaatsbare afrasteringen	9/10	België (Wallonië), Kroatië, Frankrijk, Griekenland, Portugal, Italië, Litouwen, Slovenië, Spanje
Schuilplaatsen voor kuddes ('s nachts)	4/10	België (Wallonië), Kroatië, Italië, Spanje

Bron: Blanco en Sundseth, 2023

Uit deze landen wordt het wolvenbeleid rondom wolfwerende maatregelen in België en Duitsland in de volgende hoofdstukken uitgebreider toegelicht. Er is voor deze landen gekozen omdat het de buurlanden van Nederland zijn, daarmee de condities in de landen vergelijkbaar zijn en omdat er van beide landen te leren valt. België gebruikt het GLB om subsidies te verstrekken en in Duitsland is de wolf sinds een langere tijd aanwezig dan in Nederland, wat het land een langere historie en leercurve geeft.

3.3 Casus België (Vlaanderen)

3.3.1 Status wolf

De wolf is sinds 2016 weer aanwezig in België. Ze komen in twee verschillende gebieden voor: Vlaanderen, waar ongeveer drie wolven gevestigd zijn en er welpen worden verwacht, en in Wallonië, waar drie wolvenroedels zijn, bestaande uit vijf tot zes wolven (Agentschap Natuur en Bos, z.d).

De hoeveelheden aanvallen op vee en de totale hoeveelheid dierenslachtoffers daalt sinds 2019, onder andere omdat er steeds meer wordt gedaan aan preventie. In 2022 waren er 73 meldingen van wolvenschade met 149 landbouwhuisdieren die gedood waren. Dat halveerde in 2023 naar 42 meldingen met 78 gedode dieren. De Vlaamse overheid betaalt bijna de volledige materiaalkosten voor wolfwerende maatregelen en het Wolf Fencing Team Belgium geeft gratis advies voor en na de plaatsing van een afrastering (WWF, 2024).

3.3.2 Subsidies voor wolfwerende maatregelen

Wat wordt er gesubsidieerd

- Aanpassing van een bestaande omheining of installatie van wolfwerende omheiningen (ook nachtkralen) op percelen gelegen in een risicozone.
- De aanvrager ontvangt terugbetaling van de materiaalkosten (100% voor professionele veehouders, 90% voor particulieren) bij het plaatsen of aanpassen van een omheining, met een maximum van € 4,80 per meter. Arbeidskosten worden niet vergoed.
- Daarnaast krijgen particuliere aanvragers eenmalig een onderhoudsvergoeding van € 4,50 per meter (Agentschap Landbouw en Zeevisserij, 2023).

Doelgroep

- **Professionele veehouders** met een landbouwnummer en ondernemingsnummer kunnen steun aanvragen via het Vlaams Landbouwinvesteringsfonds (VLIF).
- **Andere veehouders** (natuurlijke personen, hobbyboeren et cetera) en professionele veehouders, die niet in aanmerking komen voor VLIF-steun, kunnen sinds 2022 subsidies aanvragen via het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB).

Via het VLIF is er tussen 2021 en 2022 € 19.988 uitgekeerd aan zes veehouders voor wolfwerende afrasteringen en is er in die periode een additionele € 334.000 steun toegekend. Via het ANB is tussen 2019 en 2022 € 701.738 aan 336 veehouders uitbetaald (VRT NWS, 2023).

Kwetsbare dieren

- Subsidies kunnen worden aangevraagd voor de volgende kwetsbare hoefdieren: schapen, geiten, moeflons, steenbokken, lama's, alpaca's, guanaco's, hertachtigen, pony's, ezels, kleine paardachtigen en verzwakte runderen.
- Voor de bescherming van paarden en runderen is er een aparte regeling, gebaseerd op schutkringen (zie hieronder).

Voorwaarden

- Het perceel moet binnen het officiële, door de ANB en het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) vastgestelde risicozone liggen.
- Er moet in de afgelopen vijf jaar nog geen subsidie zijn toegekend voor het betreffende perceel.
- De omheining moet geplaatst worden op de manier zoals is voorgeschreven in het reglement van het ANB, om kwaliteit te borgen (Agentschap Natuur en Bos, 2023).

Schutkringen en rescue kits

- Na een wolvenaantal op paarden of runderen kan er een tijdelijke schutkring afgebakend worden voor zes maanden (verlengbaar indien nodig, op basis van advies van het INBO). Hierbinnen is het mogelijk om ook voor de bescherming van paarden en runderen subsidie aan te vragen.
- Na recente aanvallen buiten de risicozone kunnen veehouders tijdelijk elektrische afrasteringen van 400 meter met stroomklok lenen van het ANB. Dit is vergelijkbaar met de noodsetregeling die in sommige provincies van Nederland in stand is (Agentschap Natuur en Bos, z.d).

3.3.3 Gebruik EU-fondsen

Het Vlaamse GLB Strategisch Plan 2023-2027 heeft onder de niet-productieve investeringen voor doelstellingen inzake erosie, waterbeheer, biodiversiteit en landschappelijke integratie het inzetten van wolfwerende afrasteringen en kuddebeschermingshonden opgenomen. Het VLIF, waaruit de subsidies voor wolfwerende afrasteringen voor professionele veehouders worden betaald, werkt, zoals in het strategisch plan beschreven, met de niet-productieve investeringssteun van het GLB. Subsidies voor de inzet van kuddebeschermingshonden bestaan op het moment nog niet, maar staan wel in het strategische plan. Al wordt de GLB wel gebruikt, de subsidies worden voor het merendeel vanuit de Vlaamse Overheid vergoed (GLB, z.d.).

België is tot nu toe niet gestart met een LIFE-project rondom wolfwerende maatregelen.

3.4 Casus Duitsland

3.4.1 Status wolf

De wolf is rond 2000 weer teruggekeerd naar Duitsland en ondertussen leven er zo'n 209 roedels, bestaande uit 1.600 dieren. Ze komen vooral in het westelijke en noordelijke deel van het land voor (Federal Agency for Nature Conservation, 2024).

In 2021 waren er 3.374 schadegevallen door de wolf, waarin gedode, verwondde en vermiste hoefdieren mee werden geteld. In 85% van de gevallen ging het om aanvallen op schapen en geiten (Klussman et al., 2023).

In Duitsland is het wolvenbeheer gedecentraliseerd; de deelstaten bepalen zelf hun aanpak op het gebied van bescherming, schadevergoeding en het gebruik van uitzonderingen, binnen een nationaal beleidskader. Elke regio heeft een eigen beheerplan en juridische structuur, die afgestemd zijn op de lokale situatie. Daarbij spelen factoren, zoals de duur van de aanwezigheid van de wolf en het politieke klimaat in de betreffende deelstaat, een rol.

Op nationaal niveau vallen wolven onder de verantwoordelijkheid van het Federale Agentschap voor Natuurbescherming (BfN) en het federale ministerie van Milieu (BMUV). Landbouwbeleid – waaronder ook de bescherming van vee – wordt aangestuurd door het federale ministerie van Voedsel en Landbouw (BMEL).

Om kennisdeling over wolvenbeheer in het hele land te bevorderen, bestaan er meerdere samenwerkingsnetwerken. Zo is er het Duitse Documentatie- en Adviescentrum voor Wolven (DBBW), opgericht door het BfN. Dit centrum adviseert zowel de federale overheid als de deelstaten over alle zaken die te maken hebben met wilde wolven. Daarnaast verzamelt het alle gegevens over wolven uit de deelstaten en stelt deze beschikbaar aan het publiek.

Een ander belangrijk orgaan is het Federaal Centrum voor Veeteelt en Wolf (BZWW), opgericht door het BMEL. Dit centrum verzamelt informatie over veebescherming in Duitsland en daarbuiten en organiseert voorlichtingsbijeenkomsten en projecten. Via dit centrum werken het milieu- en landbouwministerie ook samen aan een reeks dialoogsessies over de wolf, zoals afgesproken in het regeerakkoord van de huidige coalitie. Deze sessies zijn gestart in juni 2023 (Klussman et al., 2023).

3.4.2 Subsidies voor wolfwerende maatregelen

Vrijwel alle Duitse deelstaten subsidiëren preventieve maatregelen om wolvenschade te voorkomen. Alleen Berlijn vormt een uitzondering, omdat daar al

afrasteringen aanwezig zijn die oorspronkelijk bedoeld waren ter bescherming tegen honden. In 2023 bedroegen de totale uitgaven voor preventieve maatregelen in Duitsland ongeveer € 21,3 miljoen, een bedrag dat dertig keer hoger was dan de totale schadevergoedingen dat jaar (€ 638.000) (DBBW, n.a.).

Wat wordt er gesubsidieerd

Tussen de deelstaten bestaan verschillen in welke maatregelen worden gesubsidieerd en hoe hoog de vergoedingen zijn. Sommige regio's ondersteunen relatief weinig, maar dure maatregelen, vaak pas na schade. Andere kiezen juist voor een brede, preventieve aanpak en proberen ook kleinschalige dierhouders vooraf te bereiken. In sommige deelstaten worden tot 100% van de kosten voor preventieve maatregelen vergoed. De maatregelen die vaak worden gesubsidieerd zijn de plaatsing en aanpassingen van vaste en mobiele (elektrische) afrasteringen, aanschaf en/of training van kuddebeschermingshonden en advies en voorlichting rondom plaatsing. Een uitgebreid overzicht van alles wat er gesubsidieerd wordt per deelstaat staat in bijlage 2 (Tabel 5a en 5b) (DBBW, 2024).

Doelgroep

In de meeste deelstaten komen zowel professionele als hobbymatige dierhouders in aanmerking voor subsidie. Sommige deelstaten hanteren een ondergrens qua aanvraagbedrag. Andere, zoals Sachsen, doen dit bewust niet omdat juist ook houders van slechts enkele dieren vaak slachtoffer zijn van wolvenschade.

Kwetsbare dieren

- Kleine landbouwhuisdieren zoals schapen, geiten en gehouden wild.
- De bescherming van runderen en paarden wordt in principe pas gesubsidieerd nadat er daadwerkelijk aanvallen hebben plaatsgevonden. Hiervoor zijn soms aparte subsidieregelingen opgesteld.

3.4.3 Gebruik EU-fondsen

Over het algemeen maken de deelstaten gebruik van regionale financiering volgens de staatssteunregels in plaats van middelen uit het GLB. Volgens de oorspronkelijke landelijke strategische GLB-plannen was alleen Baden-Württemberg van plan om EU-geld uit het GLB in te zetten voor preventieve maatregelen tegen wolvenschade.

Daarnaast loopt er in Duitsland één LIFE-project over wolven, deze is beschreven in hoofdstuk 3.3.

3.5 Vergelijking subsidies in Nederland, België en Duitsland

Subsidiabele kosten

In alle landen ligt het accent binnen de regelingen op vaste en verplaatsbare wolfwerende afrasteringen. De voorwaarden, doelgroepen en beschermde dieren verschillen per land. Hierbij wordt rekening gehouden met lokale omstandigheden. Binnen België (Vlaanderen) worden de arbeidskosten van de plaatsing niet vergoed, net zomin als in Nederland. In Duitsland zijn er enkele deelstaten die ook de arbeidskosten gedeeltelijk of volledig vergoeden (zoals bijvoorbeeld Baden-Württemberg, zie bijlage 2). Naast de afrasteringen worden er in België (Vlaanderen) en Nederland (met uitzondering van Overijssel) geen andere preventieve maatregelen vergoed, terwijl er in Duitsland een breder scala aan maatregelen is opgenomen in de regelingen. In veel deelstaten worden aanschaf en training van KBH's ook meegenomen en in sommige deelstaten kunnen de kosten voor een herder ook vergoed worden of kosten voor een digitaal waarschuwingssysteem (deelstaat Hesse). Bredere inzet van KBH's zou in Nederland ook overwogen kunnen worden, naar voorbeeld van Duitsland.

Doelgroep en kwetsbare dieren

In deze drie landen kunnen bedrijfsmatige en hobbydierhouders gebruik maken van de subsidie. De lijst van kwetsbare dieren komt voor een groot deel overeen tussen de drie landen. In België komen moeflons, steenbokken en guanaco's ook in aanmerking, terwijl dat in Nederland niet zo is. In Duitsland wordt de categorie 'gehouden wild' gehanteerd, waar bijvoorbeeld damherten en lama's onder vallen. Alleen in Nederland staan varkens op de lijst van kwetsbare dieren. Daarnaast is er voor paarden en runderen in België (Vlaanderen) en Duitsland een aparte regeling. De Duitse deelstaten hebben verschillende vormen van subsidies voor deze categorie, die als inspiratie kunnen dienen voor Nederland.

Gebruik EU-fondsen

In de drie landen worden wolfwerende maatregelen voornamelijk uit nationale bronnen gefinancierd. In België (Vlaanderen) wordt het GLB-fonds momenteel gebruikt, in Nederland is dit in het verleden gebeurd en wordt het heroverwogen terwijl het in Duitsland overwogen wordt. België (Vlaanderen) en Nederland hebben tot nu toe geen LIFE-projecten gehad omtrent de wolf, terwijl er in Duitsland één is geweest.

4. Conclusie

Dit rapport biedt een overzicht van subsidieregelingen voor wolfwerende maatregelen in Nederland, aangevuld met een vergelijking met het wolvenbeleid in andere EU-landen en in het bijzonder België en Duitsland. In Nederland bieden acht provincies structureel subsidies voor wolfwerende maatregelen, met een sterke focus op vaste en verplaatsbare wolfwerende afrasteringen. De overige vier provincies bieden op dit moment enkel noodsets aan omdat daar momenteel geen wolvenpopulaties zijn gevestigd.

De subsidieregelingen in Nederland kennen grote onderlinge variaties per provincie. Ze verschillen onder meer in voorwaarden, doelgroep definities, budgetten en looptijden. In sommige provincies zijn ook aanvullende maatregelen geïntroduceerd, zoals urgentieregelingen. Advies door wolvenconsulenten is in enkele provincies verplicht gemaakt of optioneel beschikbaar, wat bijdraagt aan de effectiviteit van de afrasteringen.

Uit de analyse blijkt dat er in Nederland over het algemeen sprake is van een grote belangstelling voor de regelingen, vooral in provincies met veel wolvenactiviteit of waar de bekendheid met de regeling actief is vergroot. In meerdere provincies is het subsidieplafond verhoogd vanwege het grote aantal aanvragen. Tegelijkertijd worden er ook knelpunten ervaren, zoals de beperkingen van de de-minimisverordening (in ieder geval vóór de verhoging naar € 50.000) en ingewikkelde aanvraagprocedures.

Nederlandse provincies maken in beperkte mate gebruik van EU-fondsen. Er is wel belangstelling voor en in sommige provincies (bijvoorbeeld Gelderland en Utrecht) zijn de mogelijkheden verkend, maar daadwerkelijke inzet van LIFE- of GLB-gelden voor wolfwerende maatregelen is nog schaars, net als in België en Duitsland. Andere EU-landen, zoals Frankrijk, maken vaker en structureler gebruik van deze EU-financieringsmogelijkheden. Dit biedt handvatten voor

Nederland, bijvoorbeeld door het verkennen van cofinanciering via GLB-investeringsregelingen (via onder andere productieve en/of niet-productieve investeringen) en mogelijk de opname in het Nationale Strategisch Plan (NSP) of door (nationale) deelname aan LIFE-projecten.

De vergelijking met andere EU-landen toont dat er internationaal brede erkenning is voor de noodzaak van wolfwerende maatregelen, vaak ingebed in bredere natuur- of landbouwbeleidskaders. Duitsland kent bijvoorbeeld in alle deelstaten subsidieregelingen, in combinatie met nationale coördinatie. België financiert maatregelen nationaal. Alle drie de landen leggen het accent op wolfwerende afrasteringen in hun beleid, maar in Duitsland worden andere preventieve maatregelen, zoals de inzet van kuddebeschermingshonden, ook structureel gefinancierd.

Dit onderzoek laat zien dat er in Nederland al veel stappen zijn gezet in de provincies om tot een effectieve subsidiering van wolfwerende maatregelen te komen. Verdere verbetering is mogelijk door te kijken naar de geleerde lessen door de jaren heen. Hieruit komen opties zoals:

- het versimpelen van aanvraagprocedures;
- het vergroten van bekendheid onder (hobby)dierhouders;
- het inhuren van implementatie-adviseurs in provincies waar dat nog niet gebeurt;
- het actiever inzetten op Europese cofinanciering;
- het onderzoeken hoe regelingseigenaren (provincies) kunnen worden ondersteund bij het aanvragen van Europese subsidies, zoals bijvoorbeeld de mogelijkheden binnen de voorwaarden voor de de-minimisverordening, zodat het aanvragen eenvoudiger wordt;
- samenwerking binnen Nederland of nationale coördinatie bij het aanvragen van Europese subsidies.

Referenties

- Agentschap Landbouw en Zeevisserij 2023. *NPI – Wolfproof maken van omheining binnen een afgelijnd geografisch gebied*. https://natuurenbos.be/sites/default/files/2025-01/20241212_Fiche_NPI_wolf.pdf
- Agentschap Natuur en Bos 2023. *Reglement: Subsidie voor wolfwerende maatregelen*. Versie 11/10/2023. [reglement_subsidie_voor_wolfwerende_maatregelen_V1_10_23.pdf](https://www.natuurenbos.be/dossiers/de-wolf-vlaanderen)
- Agentschap Natuur en Bos z.d. *De wolf in Vlaanderen*. <https://www.natuurenbos.be/dossiers/de-wolf-vlaanderen>
- BIJ12 2025. *Voortgangsrapportage Wolf 13 februari 2025. Jaaroverzicht wolvendata. Jaaroverzicht wolvendata - Voortgangsrapportage wolf 13 februari 2025*
- BIJ12 n.a. *Wolven – Maatregelen vanaf november 2024*. <https://www.bij12.nl/onderwerp/faunaschade/schade-voorkomen/wolven/>
- Blanco, J.C. en K. Sundseth 2023. *The situation of the wolf (Canis lupus) in the European Union – An In depth Analysis*. Report of the N2K Group for DG Environment. European Commission.
- DBBW 2024. *Wolfsverursachte Schäden, Präventions- und Ausgleichszahlungen in Deutschland 2023*. Dokumentations- und Beratungsstelle des Bundes zum Thema Wolf. 44 S.
- DBBW n.a. *Präventions- und Ausgleichszahlungen*. <https://www.dbb-wolf.de/wolfsmanagement/herdenschutz/praeventions-und-ausgleichszahlungen>
- Europese Commissie 2023. *Vragen en antwoorden over de wijziging van de beschermingsstatus van de wolf in het kader van het Verdrag van Bern*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/nl/qanda_23_6753 (geraadpleegd op 22 mei 2025).
- Europese Commissie n.a. *LIFE21-NAT-IT-LIFE WILD WOLF* on LIFE Public Database. <https://webgate.ec.europa.eu/life/publicWebsite/project/LIFE21-NAT-IT-LIFE-WILD-WOLF-101074417/concrete-actions-for-maintaining-wolves-wild-in-anthropogenic-landscapes-of-europe>
- Federal Agency for Nature Conservation 2024. *Wolves in Germany*. <https://www.bfn.de/en/latest-news/wolves-germany-new-data-released-today-0>
- Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) z.d. *2023-2027: algemeen kader | Landbouw en Zeevisserij*. <https://lv.vlaanderen.be/beleid/landbouwbeleid-eu/gemeenschappelijk-landbouwbeleid-glb/2023-2027-algemeen-kader#Inhoud%20GLB-SP%202023-2027>
- Interprovinciaal Overleg 2025. *Wolvenplan 2025*. <https://www.ipo.nl/media/gmupsqfj/wolvenplan-2025.pdf>
- Kaczensky, P. et al. 2024. *Large carnivore distribution maps and population updates 2017 – 2022/23*. Report to the European Commission under contract N° 09.0201/2023/907799/SER/ENV.D.3 'Support for Coexistence with Large Carnivores', 'B.4 Update of the distribution maps. IUCN/SSC Large Carnivore Initiative for Europe (LCIE) and Istituto di Ecologia Applicata (IEA).
- Klussman, C., K. Marsden en L. Schwarz 2023. *Case Study: Livestock depredation and large carnivores in Europe: Germany - livestock damages and wolf*. Adelphi consult GmbH.
- LIFE Wolfalps EU n.a. *Layman's report, LIFE WolfAlps Eu Project. Coordinated actions to improve wolf-human coexistence at the alpine population level*. <https://www.lifewolfalps.eu/wp-content/uploads/2025/01/DIGITALE-EN-Layman-LifeWolfAlps.pdf>
- Menzano, A., T. Berce R.N. Simon, R. Berzins en A. Buhagiar 2024. *Final guidelines for the long-term implementation of wolf prevention intervention units (WPIU"s) and effectiveness of mitigation measures to reduce wolf damages on livestock*. Document prepared within action C1 of the project LIFE WOLFALPS EU.
- Provincie Flevoland n.a. *Vee beschermen tegen wolven*. <https://www.flevoland.nl/dossiers/de-wolf/vee-beschermen-tegen-wolven>
- Provincie Groningen n.a. *De wolf in Groningen*. <https://www.provinciegroningen.nl/actueel/dossiers/de-wolf-in-groningen/>
- Provincie Noord-Holland n.a. *Wolf in Noord-Holland*. https://www.noord-holland.nl/Onderwerpen/Natuur/Natuurbescherming/Wolf_in_Noord_Holland
- Rijksoverheid n.a. *Beleid voor natuur en biodiversiteit*. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/beleid-voor-natuur-en-biodiversiteit>
- VRT NWS 2023. *Sinds terugkeer in 2018 gaf Vlaamse overheid al bijna € 2,8 miljoen uit aan de wolf en dat zal nog oplopen*. VRT NWS: nieuws. VRTNWS. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/03/14/wat-kosten-de-wolven-ons/>
- WWF 2024. *2023: recordjaar voor Wolf Fencing Team Belgium. 2023: recordjaar voor Wolf Fencing Team Belgium | WWF België*

Bijlage 1 Vragenlijst voor de provincies

1. Beschikbare subsidies voor wolfwerende maatregelen in de provincie in 2025

In dit onderzoek wordt er toegewerkt naar een overzicht van alle vormen van subsidies die in Nederland beschikbaar zijn of zijn geweest voor vergoeding van wolfwerende maatregelen. Hiervoor willen we een uniform overzicht van subsidies per provincie opstellen. Wij willen u verzoeken om de onderstaande vragen in te vullen voor alle relevante subsidies die in de provincie beschikbaar waren in 2024 en 2025. Als er meer subsidies waren, kunnen de vragen gekopieerd worden om meer antwoorden toe te kunnen voegen. Enige vragen zijn vooraf ingevuld op basis van informatie wat online te vinden was, deze antwoorden staan in het grijs. Wij vragen u om deze antwoorden te controleren op juistheid.

1. Naam subsidie: _____

1.1 Eventueel verwijzing website: _____

1.2 Waarvoor kan er subsidie aangevraagd worden (bijv. aanschaf of plaatsing verplaatsbaar raster)?

1.3 Wat zijn de voorwaarden? (Vul de punten aan met alle voorwaarden)

- Bijv.: plaatsing van het raster moet binnen 3 maanden na ontvangst van de subsidie gebeuren
- Bijv.: de afrastering moet voldoen aan de voorschriften van het Faunaschade PreventieKit module wolven
- _____
- _____
- _____

1.4 Worden alleen nieuw gemaakte kosten vergoed of ook kosten die in het verleden zijn gemaakt? (meerdere antwoorden mogelijk)

- ☐ Subsidie is voor materialen die nog niet zijn aangeschaft
- ☐ Subsidie is voor al geplaatste materialen die zijn aangeschaft op of na _____ (datum)

1.5 Zitten er ook niet-financiële elementen in de regeling? Zo ja, welke? (bijv. gratis advies over plaatsing rasters):

1.6 Looptijd regeling

- Startdatum: _____
- Einddatum: _____

1.7 Het totaal beschikbare budget voor de aanvraagperiode: _____ Euro

1.8 Maximaal subsidiebedrag per aanvrager: _____ Euro

1.9 Subsidiebedrag per aanvrager hangt af van: _____

1.10 Diersoorten (meerdere antwoorden mogelijk):

- ☐ Schapen
- ☐ Geiten
- ☐ Paardachtigen (ezel, paard, pony)
- ☐ Rundvee
- ☐ Hertachtigen (zoals damhert of edelhert)
- ☐ Varken
- ☐ Waterbuffel
- ☐ Alpaca
- ☐ Lama
- ☐ Kameel
- ☐ Overig, namelijk _____

-
- 1.11 Doelgroep: Wie mogen aanvraag doen?:
- Zakelijke / particuliere / allebei (kies een van de opties)
 - _____dierhouders (bijv. hoefdierhouders, hobby diershouders, landbouwhuisdierhouders)
 - Gevestigd te: _____
- 1.12 Bron van financiering van subsidie: _____

Voorgaande jaren

- 1.13 Is deze subsidie in voorgaande jaren ook beschikbaar geweest? Zo ja, hoe groot was het budget toen (per jaar) en voor welke jaren?:
- 1.14 Hoeveel aanvragen zijn er gedaan (aantal) en hoeveel is van het beschikbare budget in voorgaande jaren aangevraagd? (per jaar, in € of %):
Aantal aanvragen: ...
Aangevraagd budget: ...
- 1.15 Hoeveel aanvragen zijn er gehonoreerd (aantal) en hoeveel is van het beschikbare budget in voorgaande jaren uitgekeerd? (per jaar; in € of %):
Aantal gehonoreerde aanvragen: ...
Uitgekeerd budget: ...
- 1.16 Waren er bepaalde groepen die aanvraag hebben gedaan maar niet tot de doelgroep behoren?
- 1.17 Waren er mogelijke nadelen voor aanvragers (bijv. niet meer in aanmerking kunnen komen voor andere subsidies)?
- 1.18 Wat was het resultaat van de uitgekeerde budgetten? Indien beschikbaar:
- Hoeveel meter rasters (tijdelijk/blijvend) zijn er gezet door gebruik van dit budget?
 - En/of hoeveel dieren en welke diersoorten zijn hierdoor beschermd?
- 1.19 Eventueel additionele informatie over deze subsidie (Bijv. achtergrond, oorsprong, populariteit, gevolgen):

2. Subsidies in het verleden en in de toekomst

- 2.1 Zijn er voor 2024 subsidies beschikbaar geweest voor wolfwerende maatregelen, die niet opnieuw zijn ingezet? Zo ja, beschrijf deze subsidies hieronder.
- 2.2 Waarom zijn de bovengenoemde subsidies gestopt?
- 2.3 Wat waren de beperkingen in afgelopen jaren rondom subsidies voor wolfwerende maatregelen (bijv. hoge uitvoeringslasten of beschikbaar budget)?
- 2.4 Wat waren de uitvoeringslasten om de subsidies in stand te houden (in procenten van het subsidiebedrag)?
- 2.5 Is er voldoende uitvoeringscapaciteit beschikbaar? Geef een korte beschrijving van de situatie.
- 2.6 Zijn er plannen om in de toekomst nieuwe subsidies open te stellen? Zo ja, beschrijf de plannen hieronder.
- 2.7 Zullen de voorwaarden voor de huidige subsidies in de toekomst aangepast worden? Zo ja, hoe?
- 2.8 Is er gebruik gemaakt van EU-fondsen voor subsidies voor wolfwerende maatregelen, of wordt dit gepland? Zo ja, beschrijf de plannen hieronder.
- 2.9 Zijn er ook pilots/praktijkproeven/onderzoeken uitgevoerd in de provincie rondom wolfwerende maatregelen, en zo, waaruit waren deze gefinancierd?
- 2.10 Additionele opmerkingen?
-

Bijlage 2 Duitsland - Gesubsidieerde beschermingsmaatregelen (2023)

Gesubsidieerde beschermingsmaatregelen per deelstaat

Deelstaat	Voor schapen/geiten	Voor runderen/paarden	Voor wild in omheining	Overige
Brandenburg	Technische (afrastering + toebehoren) en niet-technische bescherming (kuddewaakhonden incl. opleidings- en certificeringskosten)	Idem als schapen/geiten	Idem als schapen/geiten	Geen gegevens
Baden-Württemberg	Elektrische afrasteringen, ondergravingsbeveiliging, vaste omheiningen, kuddewaakhonden	Elektrische afrastering voor kalfweiden, vaste omheiningen	Materiaal en installatie van ondergraaf- en overklimbeveiliging	Noodsets beschikbaar, ook steun voor lama's en alpaca's
Bayern	Mobiele elektrische afrasteringen, waakhonden	Kalfweiden: elektrische afrastering, deels vaste afrastering	Kleine wildsoorten in omheining (zoals damherten): bescherming wordt voorzien	Voorlichting over correct gebruik van afrasteringen
Hessen	Aanschaf en installatie van elektrische afrastering, digitale waarschuwingssystemen, waakhonden inclusief opleiding	Alleen na incidenten in risicogebieden; idem als bij schapen	Idem	Nachtverblijven, ondergravingsbeveiliging, opleiding personeel
Niedersachsen	Elektrische netten of draadhekken, afrastering met ondergravingsbescherming	Alleen draadhekken, zichtbaarheid bij paarden vereist	Zie schapen/geiten	Ook steun voor educatie en solarsystemen
Rheinland-Pfalz	Opwaarderen van bestaande hekken, waakhonden, mobiel leensysteem via schapenhoudersvereniging	5-draads elektrische afrastering, ondergravings- en overklimbeveiliging	Idem	n.v.t.
Schleswig-Holstein	4- of 5-draads elektrische afrastering, minimaal 3500 V, kuddewaakhonden	Niet standaard, alleen in uitzonderlijke gevallen	Nee	Subsidie op basis van aantal schapen en rammen
Sachsen	Elektrische afrasteringen, waakhonden	Alleen bij schade, incidenteel	Ondergravingsbescherming	n.v.t.
Thüringen	Elektrische afrastering + toebehoren, waakhonden, ook bedrijfskosten sinds 2022	Alleen na officieel vastgestelde aanval	Ondergravingsbescherming	n.v.t.
Sachsen-Anhalt	Mobiele elektrische afrasteringen, ondergravingsbeveiliging, maaitechniek, waakhonden	Idem tot 1 jaar leeftijd	Damwild en lama's tot 1 jaar	Ook subsidie voor kleine houders mogelijk

Hoogte subsidie per deelstaat

Deelstaat	E-afrasteringen	Kuddebeschermingshonden (KBH's)	Herders	Overige maatregelen
Brandenburg	100% voor vervanging/uitbreiding, 80% bij nieuwe installatie	100% voor aankoop en opleiding	Geen gegevens	Geen gegevens
Baden-Württemberg	100% materiaalkosten, 50–100% voor installatie	€ 1.920 per gecertificeerde hond per jaar	Geen gegevens	Tot 60% bij eigen uitvoering
Beieren	100% van de goedkoopste aanbieding	Tot € 3.000 + extra kosten (chip, training, keuring, documenten)	Geen subsidie via FöRIHW	Geen gegevens
Bremen	100%	Nee	Nee	Nee
Hessen	80% investering, tot € 1.230/km mobiele afrastering	80% investering, € 1.920 per hond/jaar	Geen gegevens	Geen gegevens
Hamburg	Geen gegevens	Geen gegevens	Geen gegevens	Geen gegevens
Mecklenburg-Vorpommern	Tot 100% (boven basisverplichtingen), alternatief 80%	Tot 100%	Geen gegevens	Tot 100% (zoals voor seminars)
Niedersachsen	Tot 100% aanschafkosten (sinds 11-01-2019)	Tot 100% aanschafkosten (sinds 11-01-2019)	Geen gegevens	Tot 100% aanschafkosten (sinds 11-01-2019)
Noordrijn-Westfalen	100% aanschaf	100% aanschaf en opleiding	Nee	Geen gegevens
Rijnland-Palts	Tot 100% aanschafkosten	100% aanschafkosten, omschakeling naar jaarlijkse vergoeding gepland	Geen gegevens	Tot 100% voor ondergravings- en overklimbeveiliging, max. 80% voor 5-draadshekken
Sleeswijk-Holstein	100% aanschafkosten, forfaitair berekend op aantal dieren	100% werkelijke aanschafkosten	In uitzonderingsgevallen	Noodsets beschikbaar bij aanvallen
Saarland	Regeling in voorbereiding	Regeling in voorbereiding	Regeling in voorbereiding	Regeling in voorbereiding
Saksen	100% aanschafkosten	100% aanschafkosten	Geen gegevens	100% voor ondergravingsbescherming wildomheiningen
Saksen-Anhalt	€ 1.230/km voor schapen, € 620/km voor runderen en andere, € 235/km vaste hekken	€ 1.920 per hond/jaar	60%**	100% aanschafkosten (netto)***, geen subsidie***
Thüringen	40% voor basisbescherming (90 cm), 100% voor optimale bescherming (120 cm)	100% aanschafkosten	Geen gegevens	Sinds 24-05-2022 ook jaarlijkse bedrijfskosten: tot € 1.920/hond, tot € 1.230/km afrastering

Contact & informatie

Virag Szijjártó
T +31625021865
E virag.szijjarto@wur.nl
www.wur.nl/social-and-economic-research

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.700 medewerkers (7.000 fte), 2.500 PhD- en EngD-kandidaten, 13.100 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

2025-118